Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

# Saṃyuttanikāye

# Saḷāyatanavaggaṭīkā

## 1. Saḷāyatanasaṃyuttaṃ

### 1. Aniccavaggo

#### 1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

**1**. Cakkhatīti **cakkhu,** ñāṇaṃ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattatīti attho. Tathā maṃsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti **cakkhu**. Buddhānaṃyeva cakkhūti **buddhacakkhu,** asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedadiṭṭhi anulomikañāṇayathābhūtañāṇānañceva kāmarāgānusayādīnañca yāthāvato vibhāvitañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇañca. Heṭṭhimā tayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti **dhammacakkhu,** tathā tesaṃ phalāni taṃtaṃpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasādhanato **samantacakkhu,** sabbaññutaññāṇaṃ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṃ dibbacakkhu viyāti taṃ **dibbacakkhu,** abhiññāviseso. Ālokaṃ vaḍḍhetvā rūpadassanato **''ālokapharaṇenā''**ti vuttaṃ. ''Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī''tiādinā (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15) nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṃ ''paññācakkhū''ti vuttaṃ. Tadidaṃ ''vipassanāñāṇa''nti vadanti, ''vipassanāmaggaphalapaccavekkhaṇañāṇānī''ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyantīti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti **sasambhāraṃ**. Mahābhūtānaṃ upādāya pasīdatīti **pasādo. Akkhikūpake akkhipaṭalehī**ti ubhohi akkhidalehi. **Sambhavo**ti āpodhātumeva sambhavabhūtamāha. Idha **''terasa sambhārā''**ti vuttaṃ. **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 596) pana saṇṭhānena saddhiṃ ''cuddasa sambhārā''ti āgataṃ. Tattha **saṇṭhāna**nti vaṇṇāyatanameva parimaṇḍalādisaṇṭhānabhūtaṃ. Visuṃ vacanaṃ pana nesaṃ tathābhūtānaṃ atathābhūtānañca āpodhātuvaṇṇāyatanānaṃ yathāvutte maṃsapiṇḍe vijjamānattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. **Diṭṭhimaṇḍale**ti abhimukhaṃ ṭhitānaṃ paṭibimbapaññāyanaṭṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. **Sanniviṭṭha**nti etena cakkhupasādassa anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhibyāpetvā vattati. Yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṃ taṃnissiteheva āyuvaṇṇādīhi anupālitaparivāritaṃ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Rūpadassanasamattha**nti attānaṃ nissāya pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamatthaṃ. **Vitthārakathā**ti tassa cakkhuno sotādīnañca hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca vitthārakathā.

**Sammasanacāracitta**nti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtaṃ vipassitabbaṃ cittaṃ. Keci ''vipassanupagatakiriyamayacitta''nti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Tīṇi lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā

**2-3**. **Dve lakkhaṇānī**ti dukkhānattalakkhaṇāni. **Ekaṃ lakkhaṇa**nti anattalakkhaṇaṃ. **Sesānī**ti vuttāvasesāni lakkhaṇāni. **Tehī**ti yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi. **Sallakkhitānī**ti sammadeva upadhāritāni. **Ettakenā**ti dvinnaṃ ekasseva vā lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

## 4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

**4-6**. **Vuttasadisovā**ti ''dve lakkhaṇānī''tiādinā vuttasadiso eva. **Nayo**ti atidesanayo.

Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

## 7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

**7-12**. **Sallakkhetvā**ti atītānāgatānaṃ avijjamānattā gāhassa daḷhatāya sallakkhetvā. **Paccuppannesu** vijjamānattā balavatā taṇhādigāhena vipassanāvīthiṃ paṭipādetuṃ **kilamantānaṃ** vineyyānaṃ **vasena**.

Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 2. Yamakavaggo

## 1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

**13-16**. Dvīsupi suttesu āyatanānaṃ vasena desanā ekarasāvāti **''paṭhamadutiyesū''**ti ekajjhaṃ paduddhāro kato. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi ajjhattaṃ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesaṃ **ajjhattikānaṃ**. Ajjhattañca nāma ajjhattajjhattaṃ, niyakajjhattaṃ, gocarajjhattaṃ, visayajjhattanti catubbidhaṃ. Tattha ajjhattajjhattaṃ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha **''ajjhattajjhattavasena ajjhattikāna''**nti. Tesaṃ cakkhādīnaṃ ajjhattesupi ajjhattikabhāvo adhikasinehavatthutāyāti āha **''chandarāgassa adhimattabalavatāyā''**ti. Idāni tattha tamatthaṃ paṭiyoginā saddhiṃ udāharaṇavasena dassento **''manussānaṃ hī''**tiādimāha. Taṃ uttānameva. **Bāhirānī**ti ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

## 5-6. Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā

**17-18**. **Nikkhantā**ti lokato nikkhantā. Visaṃyuttā saṃyogahetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā **no saṃyuttā. No adhimuttā**ti na ussukkajātā. **Vimariyādī…pe… cetasā**ti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittena. **Catusaccameva kathitaṃ** cakkhādīnaṃ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

## 7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

**19-22**. **Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ** abhinandanānaṃ uppādanirodhānañca vasena desanāya

pavattattā. **Anupubbakathā**ti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. **Nesa**nti suttānaṃ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 3. Sabbavaggo

### 1. Sabbasuttavaṇṇanā

**23**. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattatīti tato nivattanatthaṃ anavasesavisayena sabba-saddena visesetvā vuttaṃ **''sabbasabba''**nti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṃ sabbaṃ **āyatanasabbaṃ,** sesadvayepi eseva nayo.

Tassa avisayābhāvato **na addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti. **Idhā**ti nipātamattaṃ, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adiṭṭhaṃ nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṃ anumānavisayaṃ nu kho kathanti āha **''atho aviññāta''**nti. Aññesaṃ apaccakkhampi aviññātaṃ tassa kiñci natthīti adiṭṭhaṃ aviññātaṃ natthi. Paccuppannaṃ atītameva ñeyyaṃ gahitaṃ, anāgataṃ nu kho kathanti āha – **''ajānitabba''**nti, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānituṃ ñātuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha **''sabbaṃ abhiññāsī''**tiādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā **sakkāyasabbaṃ. Sabbadhammesū**ti pañcannaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupi ārammaṇesu gahitesu padesasabbaṃ nāma na hoti, tasmā **''pañcārammaṇamatta''**nti vuttaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabbaṃ dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā ''sabbasabbaṃ na pāpuṇātī''ti etthāpi **''kasmā…pe… natthitāyā''**ti sabbaṃ ñātārammaṇeneva pucchāvissajjanaṃ kataṃ. ''Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā''ti vadanti.

**Paṭikkhipitvā**ti ''idaṃ sabbaṃ nāma na hotī''ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Tassā**ti ''aññaṃ sabbaṃ paññāpessāmī''ti vadantassa. **Vācāya vattabbavatthumattakamevā**ti vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalaṃ vattabbavatthukameva bhaveyya, na attho, vacanamattakamevāti attho. **Atikkamitvā**ti anāmasitvā aggahetvā. **Taṃ kissa hetū**ti vighātāpajjanaṃ kena hetunā. **Yathā taṃ avisayasmi**nti yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ ''taṃ kissa hetū''ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetuṃ **''yathā ta''**ntiādi vuttaṃ. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti **''yathāti kāraṇavacana''**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **''evaṃ imasmimpi avisaye''**tiādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2. Pahānasuttavaṇṇanā

**24**. **Sabbassā**ti dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattassa. **Pahānāyā**ti tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. **Cakkhusamphassa**nti cakkhusannissitaphassaṃ. **Mūlapaccaya**nti mūlabhūtaṃ paccayaṃ katvā, sahajātavedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. **Eseva nayo**ti apadesena ''sotasamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā''tiādinā vattabbanti dasseti. **Mano**ti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. **Ārammaṇa**nti

dhammārammaṇaṃ. **Sahāvajjanakajavana**nti sahamanodvārāvajjanakaṃ javanaṃ. Taṃpubbakattā manoviññāṇaphassavedanānaṃ mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato **''bhavaṅgasahajāto samphasso''**ti vuttaṃ. **Sahāvajjanavedanāya javanavedanā** ''vedayita''nti adhippetā, **bhavaṅgasampayuttāya pana** vedanāya gahaṇe **vattabbameva natthi. Bhavaṅgato amocetvā** bhavaṅgacittena saddhiṃyeva āvajjanaṃ gahetvā manodvārāvajjanaṃ **bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. Yā panettha desanā**ti yā ettha ''pahānāyā''tiādinā pavattadesanā satthu anasiṭṭhi āṇā. **Ayaṃ paṇṇatti nāma** tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbaggahaṇena sabbe sabhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya taṃ dassetuṃ **''yā panetthā''**tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

**25**. **Abhiññā**ti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṃ niddeso ''sayaṃ abhiññā''tiādīsu (dī. ni. 1.28, 405; ma. ni. 1.154) viya, tathā ''pariññā''ti etthāpi. **Sabba**nti āyatanasabbaṃ. Tañhi abhiññeyyaṃ. **Abhijānitvā**ti abhiññāya jānitvā. **Parijānitvā**ti tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. **Pajahanatthāyā**ti pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4. Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā

**26**. ''Abhijāna''ntiādinā ettha bhagavā paṭhamaṃ kaṇhapakkhaṃ dassetvā sukkapakkhaṃ dasseti veneyyajjhāsayavasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5. Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā

**27**. Cakkhuviññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatanamevāti āha **''heṭṭhā gahitarūpamevā''**ti. **Idha anāpāthagataṃ** ''cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā''ti vuttattā. **Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva** ''ye ca rūpā''ti anavasesato vuttattā. **Te hi** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā **saha cakkhuviññāṇena viññātabbattā**. Tathā hi cakkhuviññāṇaṃ tehi ekuppādaṃ ekavatthukaṃ ekanirodhaṃ ekārammaṇameva. **Sesapadesū**ti sesesu ''yañca sotaṃ ye ca saddā''tiādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. **Eseva nayo**ti yvāyaṃ ''heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā''ti attho vutto. Eso eva tatthapi atthavaṇṇanānayo.

Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6. Ādittasuttavaṇṇanā

**28**. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṃ **gayāyaṃ viharatī**ti samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bhagavā tadā vihāsi. Tenāha **''bhagavā tattha viharatī''**ti.

**Tatrā**ti ''bhikkhū āmantesī''ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṃ desanā tesaṃ sappāyā jātā, tatra tasmiṃ atthadvaye vibhāvetabbe **ayaṃ anupubbikathā** samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. **Ito**ti imasmā kappato. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya **paripākagate. Ñāṇe**ti bodhiñāṇe. **Kaniṭṭhaputto** vemātikabhātā bhagavato. **Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā** bahiddhā, anto

pana paṭasāṇīhi.

**Sabbesaṃ** sattānaṃ. **Puññacetanaṃ anto** abbhantare **paveseti**. Bhagavāpi tassa puttoti katvā **‘‘aññe tayo puttā’’**ti vuttaṃ. **Avippakiritvā**ti parājayena avippakiriya apalāyitvā. **Pidahī**ti dātuṃ na sakkomīti tathā akāsi. **Saccavāditāya gaṇhiṃsū**ti rājakulassa saccavāditāya attano varaṃ gaṇhiṃsu.

**Vinivattitu**nti paṭiññāya nivattituṃ. **Antarā**ti tumhehi paricchinnakālassa antarā eva matā. Aṭṭhavīsatihatthaṭṭhānaṃ **usabhaṃ** nāma. **Usabhe** aṭṭhavīsatihatthappamāṇe ṭhāne. **Dānagge byāvaṭo**ti pasuto.

**So**ti bhagavā. Tathārūpañhi buddhānaṃ desanāpāṭihāriyaṃ, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha **‘‘imesaṃ…pe… desessāmī’’**ti. **Sanniṭṭhāna**nti cirakālaparicitādittaaggikānaṃ ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. **Paditta**nti padīpitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtaṃ. Tenāha **‘‘sampajjalita’’**nti. **Dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ** cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

**29**. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha **‘‘addhabhūtanti adhibhūta’’**ntiādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā

**30**. Maññitaṃ nāma taṇhāmānadiṭṭhīhi gahetabbaṃ maññitaṃ. Sabbasmiṃ maññitanti sabbamaññitaṃ, tassa samugghāto setughāto, tadāvahaṃ **sabbamaññitasamugghātasāruppaṃ**. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘maññitaṃ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmi’’nti dutiyanayo vutto. **Anucchavika**nti anurūpaṃ avilomaṃ. **Idhā**ti idheva sāsane aññattha tadabhāvato. ‘‘Taṇhā-mānadiṭṭhimaññitāna’’nti vuttaṃ maññitattayaṃ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṃ **‘‘cakkhuṃ ahanti vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘cakkhuṃ aha’’nti iminā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññitañca dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. ‘‘Mama’’nti iminā taṇhāmaññitaṃ mānamaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. **Aha**nti attāva, so ca cakkhusmiṃ tadadhīnavuttittā ‘‘paro’’ti na maññati. **Mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ** sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseva nayo.

**Ahaṃ cakkhuto niggato**ti ‘‘aha’’nti vattabbo ayaṃ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. **Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato** tasmiṃ sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha **paro**ti paro satto. **Mama cakkhūti na maññati** yassa taṃ cakkhu, tassa ‘‘aha’’nti vattabbasseva abhāvato. **Mamattabhūta**nti mama kāraṇaṃ. Sesaṃ uttānameva. Evametasmiṃ sutte cakkhurūpa-cakkhuviññāṇa-cakkhusamphassa-sukhadukkhādukkhamasukhavasena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha sattakā dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena ‘‘sabbaṃ na maññatī’’tiādinā vuttaṃ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavaṭṭaṃ ‘‘loko’’ti gahetvā ‘‘na kiñci loke upādiyatī’’ti vuttaṃ, tena catucattālīsa honti. Evaṃ sabbathāpi **catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā**ti veditabbā. ‘‘Catucattālīsādhikasatesū’’ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

**31**. **Upakārabhūtā** tadāvahattā. **Tato**ti maññitākārato. **Ta**nti maññanāvatthuṃ. **Aññenākārenā**ti yathā maññati aniccādiākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. **Aññathābhāvaṃ vipariṇāma**nti uppādavayatāya aññathābhāvaṃ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbaṃ. Taṃ **upagamanena aññathābhāvī,** evaṃbhūto **hutvāpi** jīraṇabhijjanasabhāvesu. **Bhavesu satto loko** uparipi **bhavaṃyeva abhinandati. Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvā**ti ''cakkhuṃ na maññatī''tiādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātuāyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvatthuṃ dasseti. Avasāne ''tato taṃ hotī''ti vuttapadena saddhiṃ sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti **''aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū''**ti vuttaṃ.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

**32**. **Dassetvā**ti ettha lakkhaṇe ayaṃ **tvā-**saddo, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu, tiparivaṭṭadesanā taṃnimittaṃ yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ **''saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā''**ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

**33-42**. **Nibbattanasabhāva**nti hetupaccayehi uppajjanasabhāvaṃ. Uppādānantaraṃ buddhippattiyā **jīraṇasabhāvaṃ**. Yattha cakkhādayo, tattheva visabhāgasamuṭṭhānalakkhaṇena byādhino **uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ. Maraṇasabhāva**nti vināsasabhāvaṃ. **Sokasabhāva**nti ñātibyasanādinā ḍayhamānadukkhasabhāvaṃ. **Saṃkilesikasabhāva**nti taṇhādivasena saṃkilissanasabhāvaṃ.

Jātidhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 5. Sabbaaniccavaggavaṇṇanā

**43-52**. **Ñātapariññā āgatā** visayavasena tabbisayassa dhammassa jotitattā. **Itarā dve** tīraṇapahānapariññāpi āgatā evāti veditabbā, tāsaṃ abhiññeyyadhammavisayattā ñāṇassa ca tīraṇapahānapariññāsambhavato. Pariññeyyapade tīraṇapariññāva āgatā, pahātabbapade pahānapariññāva āgatāti yojanā. **Itarāpi dve gahitāyeva** tāhi vinā atthasiddhiyā abhāvato. **Paccakkhaṃ kātabbaṃ** ārammaṇato asammohato paṭivijjhanena. **Avuttāpi gahitāyeva** parijānanassa yāvadeva pahānatthattā. Ekasabhāvena vinābhāvo **anekaggaṭṭho**. Upasaṭṭharogena viya anto eva abhihatasabbatā **upahataṭṭho**.

Sabbaaniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako.

## 6. Avijjāvaggavaṇṇanā

**53-62**. **Catūsu saccesu aññāṇaṃ** tappaṭicchādakasammoho. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti katvā vijjāya paṭipakkhova **avijjā**. Vijjāya uppannāya anavasesato avijjā pahīyati, taṃ dassento **''vijjāti arahattamaggavijjā''**ti āha. Na kevalaṃ aniccānupassanāvaseneva maggavuṭṭhānaṃ, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento **''dukkhā…pe… pahīyatiyevā''**ti āha. **Sabbatthā**ti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi taṃatthalakkhaṇavasena kathitasuttantepi. Tānipi hi tathā bujjhanakapuggalānamajjhāsayena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 7. Migajālavaggo

### 1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

**63**. Cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha **''iṭṭhārammaṇabhūtā''**ti. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. Manaṃ appāyantīti **manāpā**ti āha **''manavaḍḍhanakā''**ti. Piyāyitabbasabhāvā **piyarūpā. Kāmūpasaṃhitā**ti kāmapaṭisaṃyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasaṃhitatāti **''ārammaṇaṃ katvā''**tiādimāha. Taṇhāsaṅkhātā nandī **taṇhānandī,** na tuṭṭhinandīyeva ''nandiṃ caratī''tiādīsu viya. **Gāmanta**nti gāmasamīpaṃ. **''Anupacāraṭṭhāna''**nti vatvā taṃ dasseti **''yatthā''**tiādinā.

**Etthā**ti yathānīhate pāṭhe. **''Imaṃ ekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā''**ti vuttaṃ tassa ''pantānī''tipadena saṅgahitattā. **Appasaddāni appanigghosānī**ti ettha **appa-**saddo abhāvattho.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

**68**. **Āyācanasuttato paṭṭhāyā**ti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavihārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā

**69**. **Gahetvā**ti pārupanassa sithilakaraṇena vīmaṃsato mocetvā. **Leṇacchāyāyā**ti purimadisāya leṇacchāyāyaṃ. **Patitvā**ti leṇacchadanato bhassitvā. **Phuṭṭhaviso**ti catūsu āsīvisesu so phuṭṭhaviso. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Pariyādiyamānamevā**ti khepentameva, vināsentamevāti attho. **Yathāparicchedenā**ti attano visaparicchedānurūpaṃ. **Aññathābhāva**nti vaḍḍhabhāvādipakatijahanaṃ. **Sabhāvavigamo**ti vināso.

Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

**70**. **Rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ñātapariññāvasena. **Rūparāga**nti nīlādibhede rūpadhamme rāgaṃ. **Paṭisaṃviditaṃ karoti** ''ayaṃ me rāgo appahīno''ti. Etena sekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṃ ''evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hotī''tiādi. **Rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ''natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo''ti pajānāti. Asekkhānaṃ hāyaṃ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

**71**. **Phassākarāna**nti channaṃ phassānaṃ ākarānaṃ uppattiṭṭhānānaṃ, cakkhādīnanti attho. **Naṭṭho nāma ahanti vadati,** yo channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahañca tādisoti. **Ayamevā**ti ayaṃ cakkhusmiṃ ''netaṃ mamā''tiādinā tiṇṇaṃ gāhānaṃ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

**72**. **Apunabbhavo**ti punabbhavābhāvo.

### 11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

**73**. **Panassasa**nti ekaṃsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha **''atinaṭṭho''**ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 8. Gilānavaggo

### 1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

**74-78**. **Appaññāto**ti nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaññāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṃ appattatāya **navo**.

Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā

**80**. Aniccādivasena abhinivisanaṃ **abhiniveso,** so eva dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāso,** so eva **gāho**. Tena abhinivesaparāmāsaggāhena **gaṇhituṃ na yuttā** aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato **saṅkhāranimittāni**. Yo saṅkhāresu apariññātābhinivesena passitabbo attākāro, so na hotīti añño anattākāro, **tato aññato passati.** **Pariññātābhiniveso**ti tīraṇapariññāya paricchijja ñātamicchābhiniveso. **Pariññātābhiniveso**ti vā pariññātavipassanābhiniveso. **Vipassanā**ti arūpasattakavasena vipassanāya parijānitabbā.

Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

**81**. **Kevala**nti itaralakkhaṇehi avomissaṃ.

### 10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

**83**. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti **''taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce''**ti vuttaṃ. Dutiyapadepi eseva nayo. Idha sattavohāro cakkhādīsu vijjamānesu eva hoti, tasmā parinibbutānañca vohāro cakkhādīsu sannissayeneva, nāññathāti **atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati** ''atthi nu kho bhante''tiādinā. **Cakkhusotādivaṭṭaṃ** vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

**9. Channavaggo**

**1. Palokadhammasuttavaṇṇanā**

**84**. **Aniccalakkhaṇameva kathitaṃ,** tañca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

**2. Suññatalokasuttavaṇṇanā**

**85**. Attano idanti **attaniya**nti āha **''attano santakenā''**ti.

**3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā**

**86**. **Vuttanayeneva veditabba**nti khandhiyavagge khandhavasena āgataṃ, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

**4. Channasuttavaṇṇanā**

**87**. Sabbanimittehi paṭisallīyati etenāti **paṭisallānaṃ,** phalasamāpatti. **Jīvitahārakasatthaṃ** jīvitassa haraṇato, sattānañca sasanato hiṃsanato. **Paricarito**ti payirupāsito. Tena yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjinti dīpeti.

**Anupavajja**nti parehi na upavaditabbaṃ. Taṃ panettha āyatiṃ appaṭisandhibhāvato hotīti āha **''appavattika''**nti. ''Netaṃ mamā''tiādīni vadanto **arahatte pakkhipitvā kathesi. Puthujjanabhāvameva dīpento vadati** akatakiccabhāvadīpanena. Kiñcāpi thero pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi, ''na samanupassāmī''ti pana vadanto kiñci nipphattiṃ na kathesi, tasmā ''idampi manasi kātabba''nti idaṃ ānetvā sambandho.

**Kilesapassaddhī**ti kilesapariḷāhavūpasamo. **Bhavatthāya** puna bhavatthāya. **Ālayanikanti pariyuṭṭhāne**ti bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā. **Asati** avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamanaṃ **āgati nāma. Cutivasena gamana**nti cavanavasena ito gati. Anurūpagamanaṃ gati nāma tadubhayaṃ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena **cuti,** upapajjanavasena **upapāto,** tadubhayampi na hoti. Evaṃ pana cutūpapāte asati **nevidha** na idha loke. **Na huraṃ** na paraloke hoti. Tato eva **na ubhayattha hoti. Ayameva anto** ayaṃ idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṃ. **Ayamevā**ti yathāvutto eva – **ettha** etasmiṃ pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto **attho**.

**Ye panā**ti sammavādino sandhāya vadati. **Antarābhavaṃ icchanti** ''evaṃ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā''ti. **Niratthakaṃ** antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantarañhi paṭisandhikkhandhānaṃyeva pātubhāvo. Tenāha **''antarābhavassa…pe…**

**paṭikkhittoyevā''**ti. Tattha **bhāvo**ti atthitā. **Abhidhamme kathāvatthuppakaraṇe** (kathā. 505-507) **paṭikkhittoyeva**. Yadi evaṃ ''antarenā''ti idaṃ kathanti āha **''antarenā''**tiādi. Vikappato aññaṃ **vikappantaraṃ,** tassa dīpanaṃ ''antarenā''ti vacanaṃ. Na antarābhavadīpanaṃ tādisassa anupalabbhanato payojanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa sahabhāvīnañca khandhānaṃ sambhavoti saddhiṃ attano nissayena viññāṇaṃ uppajjatevāti nāssa uppattiyā desadūratā veditabbā. ''Neva idha na hura''nti vuttadvayato aparaṃ vikappena ''na ubhaya''nti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. **''Antarenā''**ti vā ''vinā''ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha, na huraṃ, ubhayaṃ vināpi nevāti attho.

**Āharī**ti chinnavasena gaṇhi. Tenāha **''kaṇṭhanāḷaṃ chindī''**ti. **Parigganhanto**ti sammasanto. **Parinibbuto** dīgharattaṃ vipassanāyaṃ yuttapayuttabhāvato. **''Anupavajjaṃ channena bhikkhunā satthaṃ āharita''**nti, **kathesī**ti asekkhakāle byākaraṇaṃ viya katvā kathesi.

**Iminā**ti ''upavajjakulānī''ti iminā vacanena. **Thero**ti sāriputtatthero. **Eva**nti evaṃ pubbakālesu saṃsaṭṭhavihārī hutvā ṭhito pacchā arahattaṃ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchati. Sesaṃ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

**88-89**. **Ta**nti cakkhurūpadvayaṃ. Tenāha **''cakkhuñceva rūpañcā''**ti. **Nandisamudayā**ti nandiyā samudayataṇhāya sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṃ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha **''taṇhāya samodhānenā''**ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā **''vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā''**ti vuttaṃ. Nirodhūpāyena saddhiṃ nirodhassa dassitattā **''vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā''**ti. Pucchānusandhiādīsu aññataro na hotīti āha – **''pāṭiyekko anusandhī''**ti.

**Caṇḍā**ti kodhanā. **Duṭṭhā**ti dosavantoti attho. **Kibbisā**ti pāpā. **Kakkhaḷā**ti dāruṇā. **Ghaṭikamuggarenā**ti ekasmiṃ pakkhe ghaṭikaṃ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṃ sasanato satthaṃ, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti **satthahārakaṃ. Indriyasaṃvaro ''damo''ti vutto** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanato. **Paññā ''damo''ti vuttā** kilesavisevitānaṃ damanato vūpasamanato. **Uposathakammaṃ ''damo''ti vuttaṃ** kāyadvārādīhi uppajjanakaasamassa damanato. **Khanti ''damo''ti veditabbā** akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha **''upasamoti tasseva vevacana''**nti.

**Etthā**ti sunāparantajanapade. **Ete dve**ti ayaṃ puṇṇatthero tassa kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. **Āhacca aṭṭhāsi** uḷāraṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā. **Satta sīhanāde naditvā**ti mammacchedakānampi akkosaparibhāsānaṃ khamane santosābhāvadīpanaṃ, pāṇippahārassa, leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitavoropanassa, khamane santosābhāvadīpanañcāti evaṃ satta sīhanāde naditvā. Catūsu ṭhānesu vasitattā pāḷiyaṃ vasanaṭṭhānaṃ anuddesikaṃ katvā **''sunāparantasmiṃ janapade viharati''**icceva vuttaṃ.

**Catūsu ṭhānesū**ti abbuhatthapabbate, samuddagirivihāre, mātulagirimhi, makuḷakārāmavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. **Ta**nti caṅkamaṃ āruyha koci bhikkhu caṅkamituṃ samattho natthi mahatā samuddaparissayena bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. **Uppātika**nti uppātakaraṃ mahāsaṅkhobhaṃ uṭṭhapetvā. **Sammukhe**ti anilapadese. **Paṭivedesu**nti pavedesuṃ.

**Āraddhakālato paṭṭhāyā**ti maṇḍalamāḷassa kātuṃ pathavīmitakālato pabhuti. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṃ **''ekūnapañcasatāna''**nti vuttaṃ. **Gandhakuṭi**nti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiṃ.

**Saccabandhanāmo**ti saccabandhe pabbate ciranivāsitāya ‘‘saccabandho’’tveva laddhanāmo. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti pañcābhiññāparivāraṃ arahattaṃ adhigacchi. Tenāha **‘‘maggenevassa abhiññā āgatā’’**ti.

Tasmiṃ sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino, keci arahanto ahesuṃ. Tatthāpi keci tevijjā, keci chaḷabhiññā, keci paṭisambhidappattā ahesuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘mahājanassa bandhanamokkho jāto’’**ti. Ye pana tattha saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesaṃ devatānañca vasena **‘‘mahantaṃ buddhakolāhalaṃ ahosī’’**ti vuttaṃ.

**Aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi** devatānuggahatthañceva kulānudayāya ca. **Apāyamagge otārito** ‘‘koci lokassa sajitā atthi, tassa vasena pavattisaṃhārā honti, tenevāyaṃ pajā sanāthā hoti, taṃ yuñjati ca tasmiṃ tasmiṃ kamme’’ti micchāgāhehi. **Paricaritabbaṃ yāci** ‘‘ettha mayā ciraṃ vasitabba’’nti.

**Chaṭṭha**nti bāhiyasuttaṃ. Taṃ **uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7-8. Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā

**90-91**. Ejati chaḷārammaṇanimittaṃ kampatīti **ejā**. Tenāha **‘‘calanaṭṭhenā’’**ti. **Ābādhanaṭṭhena** pīḷanaṭṭhena. **Anto dosanaṭṭhenā**ti antocitte eva padussanaṭṭhena. **Nikantanaṭṭhenā**ti chindanaṭṭhena. **Heṭṭhā gahitamevā**ti heṭṭhā maññitasamugghātasāruppasutte āgatameva. **Vuttanayameva** maññitasamugghātasutte.

Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

**92-93**. **Dvaya**nti dukaṃ. Pāḷiyaṃ āmeḍitalopena niddesoti āha **‘‘dve dve koṭṭhāse’’**ti. **Evameta**nti evaṃ aniccādibhāvena etaṃ cakkhurūpañcāti dvayaṃ. **Calatī**ti anavaṭṭhānena pacalati. **Byathatī**ti jarāya maraṇena ca pavedhati. **Hetu ceva** uppattinimittattā. **Sahagatī**ti sahappavatti, tāya gahetabbattā ‘‘saṅgatī’’ti phasso vutto. Esa nayo sesapadadvayepi. Yasmā ca saṃgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā sannipātasamavāyā, tesaṃ vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha **‘‘iminā’’**tiādi.

**Vatthū**ti cakkhu nissayapaccayādibhāvena. **Ārammaṇa**nti rūpaṃ ārammaṇapaccayādibhāvena. **Sahajātā tayo khandhā** vedanādayo, te sahajātādipaccayabhāvena. **Ayaṃ hetū**ti ayaṃ tividho hetū. **Phassenā**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṃ karonte evaṃ vedanā anubhavanakiccaṃ, saññā sañjānanakiccaṃ karoti, tasmā **‘‘phassena phuṭṭhamevā’’**tiādivuttameva atthaṃ idāni puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ **‘‘phuṭṭho’’**tiādi vuttaṃ. Pañceva khandhā bhagavatā samatiṃsāya ākārehi vuttā. Kasmāti āha **‘‘katha’’**ntiādi. Rukkhasākhāsu rukkhavohāro viya ekekadhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bhagavā – ‘‘viññāṇaṃ viññāṇakkhandho’’ti (yama. khandhayamaka 2).

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Saḷavaggo

### 1. Adantaaguttasuttavaṇṇanā

94. **Adamitā**ti damaṃ nibbisevanabhāvaṃ anītā. **Agopitā**ti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. **Apihitā**ti satikavāṭena na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṃ anāvaraṇamevāha. Adhikaṃ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā **dukkhādhivāhā**. Nirayesu uppajjanakaṃ **nerayikaṃ. Ādi-**saddena sesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

**Saḷevā**ti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. **Yatthā**ti nimittatthe bhummaṃ. **Anavassutā atintā**ti rāgena atemitā.

**Assādita**nti assādaṃ itaṃ upagataṃ. Tenāha **''assādavanta''**nti. **Sukhadukkha**nti iṭṭhāniṭṭhaṃ. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti **phassanvaya**nti āha – **''phassahetuka''**nti. **''Aviruddha''**iti vibhattilopena niddeso.

**Papañcasaññā**ti taṇhādisamadhūpasaṃhatasaññā. Tenāha **''kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā''**ti. Papañcasaññā etesaṃ atthīti **papañcasaññā,** itarītarā narā. **Papañcayantā**ti saṃsāre papañcaṃ cirāyanaṃ karontā. **Saññino**ti gehassitasaññāya saññāvanto. **Manomayaṃ vitakka**nti kevalaṃ manasā sambhāvitaṃ micchāvitakkaṃ. **Irīyatī**ti iriyaṃ paṭipattiṃ irīyati paṭipajjati.

**Suṭṭhu bhāvito**ti suṭṭhubhāvaṃ subhāvanaṃ ito bhāvitabhāvito. **Phuṭṭhassa citta**nti tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṃ assa cittaṃ. **Na vikampate kvacī**ti kismiñci iṭṭhāniṭṭhārammaṇe na kampati. **Pāragā**ti pāragāmino bhavatha.

Adantaaguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. **Apasādetī**ti tajjeti. **Ussādetī**ti ukkaṃseti. **Ayaṃ kira** thero mālukyaputto. **Pamajjitvā**ti yonisomanasikārassa ananuyujjanena pamajjitvā.

**Yatrā**ti paccattaṃ vacanālaṅkāre. **Nāmā**ti asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. **Kiṃ jāta**nti kiṃ tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṃ tiṇāyapi amaññamāno vadati. Tenāha **''yadi…pe… anuggaṇhanto''**ti. **Anuggaṇhanto**ti acintento. Mādisānaṃ bhagavato ovādo upakārāvahoti etarahi **ovādañca pasaṃsanto**.

''Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā''tiādinā parikappavasena vuttanidassanaṃ ''yathā etesu chandādayo na honti, evamitaresupi pariññātesū''ti nayapaṭipajjanatthaṃ, tesampi imehi samānetabbattā. Tena vuttaṃ ''supinakūpamā kāmā''ti (ma. ni. 1.234; 2.46; pāci. 417; cūḷava. 65).

**Cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamatta**nti cakkhuviññāṇassa rūpāyatanaṃ yattako gahaṇākāro, tattakaṃ. Kittakaṃ pamāṇanti attasaṃvediyaṃ parassa na disitabbaṃ, kappanāmattaṃ rūpaṃ. Tenāha **''cakkhuviññāṇaṃ hī''**tiādi. **Rūpe**ti rūpāyatane. **Rūpamattamevā**ti nīlādibhedaṃ rūpāyatanamattaṃ, na nīlādi. Visesanivattanattho hi ayaṃ matta-saddo. Yadi evaṃ, **eva-**kāro kimatthiyo? Cakkhuviññāṇañhi rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṃ ''idaṃ nīlaṃ nāma, idaṃ pītaṃ nāmā''ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṃhitassapi nivattanatthaṃ evakāraggahaṇaṃ. Tenāha **''na niccādisabhāva''**nti. **Sesaviññāṇehipī**ti javanaviññāṇehipi.

**Diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ** rūpāyatanassa dassananti katvā. Tenāha **''rūpe rūpavijānana''**nti. **Cakkhuviññāṇamattamevā**ti yattakaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatane gahaṇamattaṃ, taṃmattameva me sabbaṃ cittaṃ bhavissatīti attho. ''Rāgādirahenā''ti vā pāṭho.

**Diṭṭhaṃ nāma** padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ. **Tatthevā**ti cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. **Cittattayaṃ** diṭṭhamattaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha **''yathā ta''**nti ādi.

**Manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ** viññātanti adhippetaṃ rāgādivirahena viññeyyato. Tenāha **''yathā āvajjanenā''**tiādi.

**Tadā**ti tasmiṃ kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. ''Diṭṭhamatta''ntiādinā yesaṃ rāgādīnaṃ nivattanaṃ adhippetaṃ, te ''tenā''ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti **''tena rāgena vā ratto''**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti visaye bhummaṃ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṃ **''paṭibaddho''**tiādi.

**Satī**ti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati **muṭṭhā** piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. **Ajjhosā**ti ajjhosāya. **Gilitvā** pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

**Abhijjhā ca vihesā cā**ti karaṇatthe paccattavacananti āha – **''abhijjhāya ca vihesāya cā''**ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha – **''abhijjhāvihesāhī''**ti. **Ācinantassā**ti vaḍḍhentassa. **Paṭissato**ti patissato sabbattha satiyā yutto. **Sevato cāpī**ti ettha **ca**-saddo **api**-saddo ca nipātamattanti **''sevantassa''**icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. **Parihānasabhāva**nti anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṃ. **Abhibhavitānī**ti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. **Sarasaṅkappā**ti tasmiṃ tasmiṃ visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. **Saṃyojaniyā**ti saṃyojetabbā. Saṃyojanānañhi punappunaṃ uppattiyā okāsaṃ dento kilesajātaṃ adhivāseti nāma. Kileso eva **kilesajātaṃ. Ārammaṇaṃ** pana citte karonto adhivāseti nāma. **Chandarāgappahānena na pajahati** ārammaṇaṃ, kilesaṃ pana anuppattidhammatāpādanena eva. **Abhibhavitaṃ āyatananti kathitaṃ** adhivāsanādinā. ''Kathañca, bhikkhave, parihānadhammo hotī''ti **dhammaṃ pucchitvā** taṃ **vibhajantena bhagavatā** ''tañce bhikkhu adhivāsetī''tiādinā **puggalena** puggalādhiṭṭhānena **dhammo dassito**.

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. **Na pidahitvā** cakkhundriyaṃ na pidahitvā sañchāditvā ṭhitassa. **Byāsiñcatī**ti kilesehi visesena āsiñcati. **Kilesatinta**nti kilesehi avassutaṃ. **Dubbalapīti** taruṇā na balappattā. **Balavapīti** ubbegā pharaṇappattā ca pīti. **Darathappassaddhī**ti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. **Na uppajjanti** paccayaparamparāya asiddhattā. ''Kathañca, bhikkhave, pamādavihārī hotī''tiādinā **puggalaṃ pucchitvā** ''pāmojjaṃ na hoti, pāmojjaṃ jāyatī''tiādinā ca, **dhammena** ''pamādavihārī appamādavihārī''ti ca **puggalo dassito**.

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. **Ida**nti ''kathañca, bhikkhave, asaṃvaro''ti? Idaṃ vacanaṃ. **Pahātabbadhammakkhānavasenā**ti pahātabbadhammasseva kathanaṃ vuttaṃ. ''Kathañca, bhikkhave,

asaṃvaro hotī''ti **dhammaṃ pucchitvā** ''santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā''tiādinā **dhammova vibhatto**.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**6. Samādhisuttavaṇṇanā**

**99**. **Cittekaggatāyā**ti samathavasena cittekaggatāya. **Parihāyamāne**ti tassa alābhena parihāyamāne. **Kammaṭṭhāna**nti vipassanākammaṭṭhānaṃ, samathameva vā.

**7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā**

**100**. **Kammaṭṭhāna**nti samathavipassanākammaṭṭhānaṃ.

**8-9. Paṭhamanatumhākaṃsuttādivaṇṇanā**

**101-102**. **Upamaṃ parivāretvā**ti upamaṃ pariharitvā. **Suddhikavasenā**ti upamāya vinā kevalameva.

**10. Udakasuttavaṇṇanā**

**103**. **Udako**ti tassa nāmaṃ. **Vedaṃ** ñāṇaṃ. Sabbaṃ jitavāti **sabbaji. Avakhata**nti nikhataṃ. **Ucchādanadhammo**ti ucchādetabbasabhāvo. **Parimaddanadhammo**ti parimadditabbasabhāvo. **Parihato**ti pariharito. Odanakummāsūpacayucchādanaparimaddanapadehīti vattabbaṃ. Ucchādanaṃ vā parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṃ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

**11. Yogakkhemivaggo**

**1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā**

**104**. **Catūhi yogehī**ti kāmayogādīhi catūhi yogehi. **Khemino**ti khemavato kusalino. **Kāraṇabhūta**nti kattabbaupāyassa kāraṇabhūtaṃ. Pariyāyati pavattiṃ nivattiñca ñāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṃ **dhammapariyāyaṃ**. Yasmā pana so tassādhigamassa kāraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''dhammakāraṇa''**nti. **Yutti**nti samathavipassanādhammānīti vā catusaccadhammānīti vā. ''Tasmā''ti padaṃ uddharitvā – ''kasmā''ti kāraṇaṃ pucchanto **''kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattā''**ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāgappahānaṃ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṃ, na kathanaṃ, tasmā **''pahīnattā''**tiādi vuttaṃ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā**

**105-113**. **Vedanāsukhadukkha**nti vedanāsaṅkhātaṃ sukhañca dukkhañca kathitaṃ. ''Ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha''nti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkhassa ca kathitattā vivaṭṭasukhaṃ cettha

kathitamevāti sakkā viññātuṃ. Kāmaṃ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena. Ettha pana vattabbaṃ atthajātaṃ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 12. Lokakāmaguṇavaggo

### 1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

**114-115**. Āvasati ettha kilesamāroti **āvāso**. Kāmaguṇaajjhattikabāhirāni āyatanāni. Kilesamārassa āvāsaṃ gato **vasaṃ gato. Tividhassā**ti papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi mārassa. Tato eva devaputtamārassapi vasaṃ gatoti sakkā viññātuṃ.

Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

**116**. Lokiyanti ettha sattakāyabhūtagāmādīti **loko,** cakkavāḷo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanaṭṭhena **loko. Anta**nti osānaṃ. **Sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā**ti sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. **Thomessāmī**ti pasaṃsissāmi.

**Evaṃsampattika**nti evaṃsampajjanakaṃ evaṃpassitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha **''īdisanti attho''**ti. **Jānaṃ jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānāti eva. Na hi padesaññāṇe ṭhito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca ''jāna''nti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Pakaraṇavasena ''bhagavā''ti padasannidhānena ca ayamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhu-paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

**Dassanapariṇāyakaṭṭhenā**ti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto,** paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto. Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. ''Brahmā''vuccati seṭṭhaṭṭhena maggañāṇaṃ, tena uppannattā lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā. Amatasacchikiriyaṃ sattesu uppādento amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**. Punappunaṃ yācāpento bhāriyaṃ karonto **garuṃ karoti** nāma, tathā duviññeyyaṃ katvā kathentopi.

**Cakkhunā** vijjamānena **lokasaññī hoti,** na tasmiṃ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha **''cakkhuñhi loko''**tiādi. **Appahīnadiṭṭhī**ti asamūhatasakkāyadiṭṭhiko ghanavinibbhogaṃ kātuṃ asakkonto samudāyaṃ viya avayavaṃ ''loko''ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā ''lokoti sañjānāti ceva maññati cā''ti padattayaṃ ākaḍḍhati. **Tassā**ti puthujjanassa, cakkavāḷalokassa vā. Cakkhādimeva hi sahokāsena ''cakkavāḷo''ti puthujjano sañjānāti. **Gamanenā**ti

padasā gamanena. **Na sakkā** tesaṃ anantattā. **Lujjanaṭṭhenā**ti abhisaṅkhāralokavasena lokassa antaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassa **anto** nāma nibbānaṃ. Taṃ pattuṃ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavāḷalokassa pana anto nāma, natthi tassa gamanena appattabbattā.

**Imehi padehī**ti imehi vākyavibhāgehi padehi. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha **''akkharasampiṇḍanehī**''ti. **Pāṭiyekkaakkharehī**ti tasmiṃ tasmiṃ pade paṭiniyatasannivesehi visuṃ visuṃ cittena gayhamānehi akkharehīti attho.

Gamanaṭṭhena ''paṇḍā'' vuccati paññā, tāya ito gato pattoti **paṇḍito,** paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha **''mahante atthe''**tiādi. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha **''taṃ byākata''**nti.

Lokantagamanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā**

**117**. **Cetaso**ti karaṇe sāmivacanaṃ. Cittena samphusanaṃ nāma anubhavoti āha **''cittena anubhūtapubbā''**ti. Ututtayānurūpatāvasena **pāsādattayaṃ,** taṃ vasena **tividhanāṭakabhedo**. Manorammatāmattena kāmaguṇaṃ katvā dassitaṃ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamanato uddhaṃ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā –

''Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato''ti. (su. ni. 448);

**Metteyyo nāmā**tiādi anāgatārammaṇadassanamattaṃ, na bodhisattassa evaṃ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti **attarūpo,** uttarapade purimapadalopenāti **''attano hitakāmajātikenā''**ti attho vutto. **Attarūpenā**ti vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. **Appamādo**ti appamajjanaṃ kusaladhammesu akhaṇḍakāritāti āha **''sātaccakiriyā''**ti. **Avossaggo**ti cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṃ pakkhandituṃ appadānaṃ. Purimo vikappo kusalānaṃ dhammānaṃ karaṇavasena dassito, pacchimo akusalānaṃ akaraṇavasena. **Dve dhammā**ti appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusaladhammakkhandhā veditabbā. **Kattabbā**ti pavattetabbā.

**Tasmiṃ āyatane**ti tasmiṃ nibbānasaññite kāraṇe paṭivedhe. **Taṃ kāraṇa**nti channaṃ āyatanānaṃ kāraṇaṃ. Saḷāyatanaṃ nirujjhati etthāti **saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ**. Tenāha **''nibbānaṃ. Taṃ sandhāyā''**tiādi. **Nibbānasmi**nti nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā**

**118-119**. **Diṭṭhe**ti paccakkhabhūte. **Dhamme**ti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha – **''diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve''**ti. **''Tannissita''**nti ettha **taṃ**-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṇhā paccāmaṭṭhāti āha – **''taṇhānissita''**nti. Taṃ upādānaṃ etassāti **tadupādānaṃ**. Tenāha – ''taṃgahaṇa''ntiādi. Taṇhupādānasaṅkhātaṃ gahaṇaṃ etassāti **taṃgahaṇaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva** pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

**7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā**

**120**. **Ghaṭessatī**ti pubbenāparaṃ ghaṭitaṃ sambandhaṃ karissati. **Vicchedа**nti brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṃ.

### 8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

**121**. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulīkatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyāya saṃvattanti, te saddhādayo sambhārā **vimuttiparipācaniyā**ti adhippetā. **Paripācentī**ti paripākaṃ pariṇāmaṃ gamenti. **Dhammā**ti kāraṇabhūtā dhammā. **Visuddhikāraṇavasenā**ti visuddhikāraṇatāvasena, sā pana saddhindriyādīnaṃ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannassa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhānasampattiyā ca parisuddhi hoti, evamevaṃ daṭṭhabbāti dassento **''vuttaṃ heta''**ntiādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṃ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, **pasādaniyasuttantā** nāma sampasādanīyasuttādayo. **Sammappadhāne**ti sammappadhānasuttante. **Satipaṭṭhāne**ti cattāro satipaṭṭhāne. **Jhānavimokkhe**ti jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. **Gambhīrañāṇacariye**ti khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādapaṭisaṃyuttasuttante.

**Kalyāṇamittatādayo**ti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapaññāti ime kalyāṇamittādayo **pañca dhammā,** ye ''idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hotī''tiādinā **udāne** (udā. 31) kathitā. **Lokaṃ volokentassā**ti āyasmato rāhulassa tāsañca devatānaṃ indriyaparipākaṃ passantassa. Tato yena andhavanaṃ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati ''ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthī''ti.

Rukkhapabbatanissitā **bhūmaṭṭhakā,** ākāsacārivimānavāsino **antalikkhaṭṭhakā.** **Dhammacakkhunti veditabbāni** catusaccadhammānaṃ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 13. Gahapativaggo

### 1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

**124-126**. **Dvīsū**ti imasmiṃ gahapativagge paṭhamadutiyesu **tatiye ca vuttatthameva** pāṭhajātaṃ apubbaṃ natthīti attho.

### 4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

**127-128**. Kāmaṃ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṃ ulamānā carantiyeva, ayaṃ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento **''piṇḍaṃ ulamāno''**tiādimāha. **Ghaṃsantovā**ti bhūmiyaṃ ghaṃsanto eva pattaṃ ṭhapeti. **Parikkhīṇa**nti samantato parikkhīṇaṃ. **Nāḷiko …pe… jātaṃ,** atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittattā aññaṃ na gaṇhāti. **''Indriyabhāvana**nti cakkhādipañcindriyabhāvana''nti keci vadanti, tathā vipassanābhinivesaṃ katvā uparivipassanaṃ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana ''saddhāpañcamānaṃ indriyānaṃ vasena vipassanābhinivesaṃ katvā tena sukhena abhiññāpahānānaṃ sampādanavasena indriyaṃ bhāvetvā''ti vadanti.

**Upasaṅkamatī**ti ettha yathā so rājā upasaṅkami, taṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ **''thero kirā''**tiādi āraddhaṃ. **Mahāpānaṃ** nāma aññaṃ kammaṃ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṃ

tadanurūpaparijanassa surāpivanaṃ. Tenāha **''mahāpānaṃ nāma pivitvā''**ti. **Sālithusehī**ti rattasālithusehi. **Ḍayhamānaṃ viya** kipillikadaṃsanajātāhi dukkhavedanāhi. **Mukhasattīhi vijjhiṃsu** vallabhatāya. Itthilolo hi so rājā.

**Paveṇi**nti tesaṃ samādānapaveṇiṃ brahmacariyapabandhaṃ. **Paṭipādentī**ti sampādenti. **Garukārammaṇa**nti garukātabbaārammaṇaṃ, avītikkamitabbārammaṇanti attho. **Assā**ti rañño. **Cittaṃ anotaranta**nti pasādavīthiṃ anotarantaṃ anupagacchantaṃ. **Viheṭhetu**nti vibādhituṃ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena **''lobhadhammā''**ti vuttaṃ. **Uppajjantītipi attho yeva,** yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. **Imameva kāya**nti ettha samūhatthe eva **kāya-**saddo gabbhāsayādiṭṭhānesu uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitatāya ''kāyo''ti veditabbā. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6. Ghositasuttavaṇṇanā

**129**. **Rūpā ca manāpā**ti nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā saṃvijjanti, idañca sukhavedanīyassa phassassa sabhāvadassanatthaṃ. Evaṃ **''rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā''**ti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ. **Cakkhuviññāṇa…pe… phassa**nti vuttaṃ. Upanissayakoṭiyā hi cakkhuviññāṇasampayuttaphasso sukhavedanīyo, na sahajātakoṭiyā. Tenāha – **''ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjatī''**ti. **Sesapadesū**ti ''saṃvijjati kho, gahapati, sotadhātū''ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

**Tevīsati dhātuyo kathitā** channaṃ dvārānaṃ vasena vibhajjagahaṇena. **Vatthunissita**nti hadayavatthunissitaṃ. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso **evaṃ tevīsati**.

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

**130-131**. **Taṃ itthheta**nti cakkhunā yaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthanti attho. **Taṃ sukhavedaniya**nti taṃ sukhavedanāya upanissayakoṭiyā paccayabhūtaṃ cakkhuviññāṇañceva, yo ca yathārahaṃ upanissayakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahajāto ce sampayuttakoṭiyā vā, sukhavedanāya paccayo phasso. Taṃ sukhavedaniyañca phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. **Esa nayo sabbattha** sabbesu sesesu sattasu vāresu. **Manodhātuyeva vā samānā**ti abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattanijjīvaṭṭhena ca manodhātusamaññaṃ labhateva. **Aṭṭhamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Hāliddikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Lohiccasuttavaṇṇanā

**132**. **Tepi māṇavakātveva vuttā,** na brāhmaṇakumārā eva. **Seleyyakānī**ti aññamaññaṃ silissanalaṅghanakīḷanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṃ harantīti **ibbhā,** hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṃ upādāya gahapatibhāvaṃ upādāya ''gahapatikā''tipi vuccantīti āha **''gahapatikā''**ti. **Kaṇhā**ti kaṇhābhijātikā. **Raṭṭhaṃ bharantī**ti yasmiṃ raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa baliṃ bharaṇena, attano vā

kuṭumbassa bharaṇena bharatā. **Pariyāyantā**ti parito saṃcarantā kīḷanti.

**Sīlajeṭṭhakā**ti sīlappadhānā. Ye purāṇaṃ saranti, te sīluttamā ahesuṃ. **Dvārāni** cakkhādidvārāni.

**Apakkamitvā** apetā virahitā hutvā. **Visamānī**ti vigatasamāni duccaritasabhāvāni. **Nānāvidhadaṇḍā** nānāvidhadaṇḍanipātā.

**Anāhārakā**ti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya **paṅko,** malaṃ. Dantapaṅko purimapadalopena paṅkoti vuttoti **''paṅko nāma dantamala''**nti vuttaṃ. Ajehi kātabbakānaṃ akopetvā karaṇaṃ samādānavasena **vataṃ**. Esa nayo sesesupi. Kohaññaṃ nāma attani vijjamānadosaṃ paṭicchādetvā asantaguṇapakāsanāti āha – **''paṭicchanna…pe… kohaññañcevā''**ti. **Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇā**ti parikkhārabhaṇḍā kappakāti. Te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanatthāya katā.

**Akhila**nti cetokhilarahitaṃ brahmavihāravasena. Tenāha **''mudu athaddha''**nti.

**Adhimutto**ti abhirativasena yuttapayutto. **Parittacitto**ti parito khaṇḍitacitto. **Appamāṇacitto**ti ettha ''ko aya''nti paṭikkhituṃ sakkuṇeyyacitto.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

**133**. Brāhmaṇiṃ dhammasavanāya codento māṇavako **''yagghe''**ti avoca. Tenāha **''yaggheti codanatthe nipāto''**ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 14. Devadahavaggo

### 1. Devadahasuttavaṇṇanā

**134**. **Manaṃ ramayantā**ti āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

### 2. Khaṇasuttavaṇṇanā

**135**. **Chaphassāyatanikā**ti chahi phassāyatanehi aniṭṭhasaṃvedaniyā. **Chadvāraphassapaṭiviññattī**ti chahipi dvārehi ārammaṇassa paṭisaṃvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṃ. **Tāvatiṃsapura**nti sudassanamahānagaraṃ. **Abhāvo nāma natthi** sabbathā sukhānubhavanato. **Niraye**ti iminā duggati bhavasāmaññena itarāpāyāpi gahitā eva. **Maggabrahmacariyavāsaṃ vasituṃ na sakkā**ti iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imevā**ti imasmiṃ manussaloke eva. **Apāyopi paññāyati** apāyadukkhasadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṃvedanato. **Saggopi paññāyati** devabhogasadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

**Ayaṃ kammabhūmī**ti ayaṃ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsaṃ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṃ dassento **''idha maggabhāvanā''**ti āha. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Saṃvejaniyānī**ti saṃvegajananāni bahūni jātiādīni. Tathā hi jāti, jarā, byādhi, maraṇaṃ,

apāyabhavaṃ, tatthapi nirayūpapattihetukaṃ, tiracchānupapattihetukaṃ, asūrakāyūpapattihetukaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā **saṃvegajāto** sañjātasaṃvego yoniso padhānamanuyuñjassu. **Saṃvegā**ti saṃvegamāpajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

**136**. **Sammuditā** sammodappattā, **pamoditā** sañjātapamodā. **Dukkhā**ti dukkhavanto sañjātadukkhā. Tenāha **''dukkhitā''**ti. Sukhaṃ etassa atthīti **sukho,** sukhī. Tenāha **''sukhito''**ti. **Yattakā** rūpādayo dhammā loke **atthīti vuccati. Passantāna**nti saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṃ. **''Paccanīkaṃ hotī''**ti vatvā taṃ paccanīkabhāvaṃ dassetuṃ **''loko hī''**tiādi vuttaṃ. **Asubhā**ti ''āhū''tipadaṃ ānetvā sambandho. **Sabbameta**nti ''sukhaṃ diṭṭhamariyebhi…pe… tadariyā sukhato vidū''ti ca vuttaṃ. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṃ nāma.

**Pañcanavutipāsaṇḍino** tesañca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṃ pakāsito eva. **Kilesanīvaraṇena nivutāna**nti kilesakhandhā kilesanīvaraṇaṃ, tena nivāritānaṃ. **Nibbānadassanaṃ** nāma ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanañca **kāḷameghaavacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ**.

**Paricchinditvā**ti asubhabhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. **Maggadhammassā**ti ariyamaggadhammassa.

**Anupannehī**ti anu anu avihāya paṭipannehi. **Ko nu añño jānituṃ arahati,** añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

**137-145**. **Suddhikaṃ katvā** gāthābandhanena vinā kevalaṃ cuṇṇiyapadavaseneva. **Tathā tathā**ti ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇena dukkhānattalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 15. Navapurāṇavaggo

### 1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

**146**. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṃnibbattassa kammassa ca adhippetattā **''na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇa''**nti vatvā yathā tassa cakkhussa purāṇapariyāyo vutto, taṃ dassento āha – **''kammato panā''**tiādi. **Paccayanāmenā**ti purimajātisaṃsiddhattā ''purāṇa''nti vattabbassa paccayabhūtassa kammassa nāmena. **Evaṃ vutta**nti ''purāṇakamma''nti evaṃ vuttaṃ. **Paccayehi abhisamāgantvā kata**nti taṇhāvijjādipaccayehi abhimukhabhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṃ. **Cetanāyā**ti kammacetanāya. **Pakappita**nti abhisamīhitaṃ. **Vedanāyā**ti attānaṃ nissāya ārammaṇaṃ katvā pavattāya vedanāya. **Vatthū**ti nibbattikāraṇaṃ pavattaṭṭhānanti vipassanāpaññāya **passitabbaṃ. Kammassa nirodhenā**ti kilesānaṃ anuppādanirodhasiddhena kammassa nirodhena. **Vimuttiṃ phusatī**ti arahattaphalavimuttiṃ pāpuṇāti. **Ārammaṇabhūto nirodho** nibbānaṃ **''kammanirodho''**ti

vuccati, ‘‘kammaṃ nirujjhati etthā’’ti katvā. ‘‘Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādatthā’’ti vuttattā **‘‘pubbabhāgavipassanā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

**147-150**. **Nibbānassā**ti nibbānādhigamassa, kilesanibbānasseva vā. **Upakārapaṭipada**nti upakārāvahaṃ paṭipadaṃ. **Catūsū**ti dutiyādīsu catūsu. Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā **‘‘saha vipassanāya cattāro maggā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

**151-152**. Anta-saddo samīpatthe vattati ‘‘udakantaṃ vananta’’ntiādīsu, kileso pana atiāsanne vasati abbhantaravuttitāyāti **‘‘antevāsika’’**nti vutto vibhattialopena yathā ‘‘vanekusalo, kūlerukkhā’’ti. Tenāha – **‘‘anantevāsikanti antovasanakilesavirahita’’**nti. **Ācaraṇakakilesavirahita**nti samudācaraṇakilesarahitaṃ. **Anto assa vasantī**ti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. **Te etaṃ adhibhavantī**ti te kilesā etaṃ puggalaṃ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha – **‘‘ajjhottharanti sikkhāpenti vā’’**ti. **Tehi ācariyehī**ti tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṃ ṭhapentehi ācariyehi. **Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayamevā**ti yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

**153**. Pariyāyati parigacchati phalaṃ etassāti **pariyāyo** hetūti āha – **‘‘yaṃ pariyāyanti yaṃ kāraṇa’’**nti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā **paccakkhasaddhā** yathā ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo’’ti (ma. ni. 1.288) ca. **Evaṃ kirā**ti iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. **Eta**nti ‘‘aññatreva saddhāyā’’ti etaṃ vacanaṃ. **Rucāpetvā**ti kiñci atthaṃ attano matiyā rocetvā. **Khamāpetvā**ti tasseva vevacanaṃ, cittaṃ tathā khamāpetvā. Tenāha – **‘‘atthetanti gahaṇākāro’’**ti. Paramparāgatassa atthassa evaṃ kirassāti **anussavanaṃ. Kāraṇaṃ cintentassā**ti yuttiṃ cintentassa. **Kāraṇaṃ upaṭṭhātī**ti ‘‘sādhū’’ti attano cittassa upatiṭṭhati. **Attheta**nti ‘‘etaṃ kāraṇaṃ evamayamattho yujjatī’’ti cittena **gahaṇaṃ. Ākāraparivitakko**ti yuttiparikappanā. **Laddhī**ti nicchayena gahaṇaṃ, sā ca kho diṭṭhi ayāthāvaggahaṇena aññāṇamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ta**nti laddhiṃ. **Atthesā**ti esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṃ gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma,** paṭhamuppannaladdhisaṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṃ khamanākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma. Pañca ṭhānānī**ti yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni. **Muñcitvā** aggahetvā. Heṭṭhimamaggavajjhānaṃ rāgādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya ‘‘natthi me ajjhattaṃ rāgadosamoho’’ti ayaṃ sekkhānaṃ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṃ sandhāya asekkhānanti āha – **‘‘sekkhāsekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā’’**ti. ‘‘Santaṃ vā ajjhatta’’ntiādinā **sekkhānaṃ,** ‘‘asantaṃ vā ajjhatta’’ntiādinā **asekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā**ti daṭṭhabbaṃ.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

**154-155**. ‘‘Sampannasīlā, bhikkhave, viharathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.64) viya paripuṇṇattho idha

**sampanna**-saddoti āha ‘‘**paripuṇṇindriyo**’’ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṃ sati samannāgamasampatti vuttā hotīti āsaṅkanto ‘‘**cakkhādīni vā**’’tiādimāha. **Taṃ sandhāyā**ti dutiyavikappena vuttamatthaṃ sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha ‘‘**vuttanayamevā**’’ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

## 16. Nandikkhayavaggo

### 1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

**156-159**. **Atthato**ti sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato **attho,** sabhāvoti. Evañhi abhijjanasabhāvo nandanaṭṭhena **nandī,** rañjanaṭṭhena **rāgo. Vimuttivasenā**ti vimuttiyā adhigamavasena. **Etthā**ti imasmiṃ paṭhamasutte. **Dutiyādīsū**ti dutiyatatiyacatutthesu. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

**160-161**. Samādhivikalānaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ, paṭisallānavikalānaṃ kāyavivekañca cittekaggatañca labhantānanti yojanā. **Pākaṭaṃ hotī**ti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti. **Okkhāyati paccakkhāyatī**ti catusaccadhammānaṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṃ – ‘‘**dvīsupi… pe… kathitā**’’ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7-9. Koṭṭhikaaniccasuttādivaṇṇanā

**162-164**. Aniccānupassanādayo eva **vimuttiparipācaniyā dhammā** nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṃ upagatāni, thero imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsi.

Koṭṭhikaaniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

**165-167**. **Pāṭiyekka**nti visuṃ visuṃ. **Vuttanayenevā**ti heṭṭhā vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 17. Saṭṭhipeyyālavaggo

### 1-60. Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā

**168-227**. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo’’tiādinā tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena saṭṭhi suttāni kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṃ āruḷhānīti **‘‘saṭṭhipeyyālo nāma hotī’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘yāni panetthā’’**tiādi.

Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṭṭhipeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 18. Samuddavaggo

### 1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

**228**. Yadi ‘‘duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhenā’’ti iminā atthadvayena sāgaro ‘‘samuddo’’ti vuccati, cakkhussevetaṃ nippariyāyato yujjatīti dassetuṃ **‘‘yadī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **duppūraṇaṭṭhenā**ti pūretuṃ asakkuṇeyyabhāvena. **Samuddanaṭṭhenā**ti sabbaso uparūparipakkhittagamanena. Mahāgaṅgādimahānadīnaṃ mahatā udakoghena anusaṃvaccharaṃ anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūriṃ na gacchati, yañca bhūmipadesaṃ ottharati, taṃ samuddabhāvaṃ neti, abhāvaṃ vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, taṃ vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi taṃ dvayaṃ cakkhusmiṃyeva visesato labbhatīti dassento **‘‘tassa hī’’**tiādimāha. **Samosarantа**nti sabbaso nīlādibhāgehi osarantaṃ, āpāthaṃ āgacchantanti attho. **Kātuṃ na sakkoti** duppūraṇīyattā. **Sadosagamanena gacchati** sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhatā cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparaṃ parivattamāno ūmiyā vego samuddassāti vuccati, evaṃ cakkhusamuddassa purato aparāparaṃ parivattamānaṃ nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhussāti vattabbataṃ arahati anaññasādhāraṇattāti vuttaṃ **‘‘rūpamayo vego’’**ti. **Asamapekkhite**ti sammādassane rūpe manāpabhāvaṃ amanāpabhāvañca gahetvā, ‘‘idaṃ nāma mayā diṭṭha’’nti anupadhārentassa kevalaṃ samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇaṃ asamapekkhanaṃ. **Sahatī**ti adhibhavati, taṃnimittaṃ kañci vikāraṃ nāpajjati.

**Ūmī**ti vīciyo. **Āvaṭṭo** āvaṭṭanavasena pavattaṃ udakaṃ. Gāharakkhasamakarādayo **gāharakkhaso**. Yathā samudde ūmiyo uparūpari vattamānā attani patitapuggalaṃ ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādenti, tathā āvaṭṭagāharakkhasā. Evamete rāgādayo kilesā sayaṃ uppannakasatte ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādenti, kilesuppattinimittatāya sattānaṃ anayabyasanāpattihetubhūtassa ūmibhayassa ārammaṇavasena cakkhusamuddo ‘‘saūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso’’ti vutto.

**Ūmibhaya**nti ettha bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmīva bhayaṃ ūmibhayaṃ. Kujjhanaṭṭhena **kodho**. Sveva cittassa ca abhimaddanavasenuppādanatthena daḷhaṃ āyāsanaṭṭhena **upāyāso**. Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā satte ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasananipphādanena kodhūpāyāsassa **ūmisadisatā** daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇā kilesābhibhūte satte māne viya rūpādivisayasaṅkhāte attani saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppajjati, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena **āvaṭṭasadisatā** daṭṭhabbā. Yadā pana gāharakkhaso ārakkharahitaṃ attano gocarabhūmigataṃ purisaṃ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādinā attano upakkamaṃ kātuṃ asamatthaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhogaāyusukhehi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṃ avīrapurisaṃ attano rūpādīhi palobhanavasena abhibhuyya gahetvā vā vīrajātiyampi itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi itthimāyāya anvāvisitvā vā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmassa **gāharakkhasasadisatā** daṭṭhabbā. **Ūmibhaya**nti lakkhaṇavacanaṃ. Yathā hi ūmi bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, evaṃ āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmiādibhayena sabhayanti attho veditabbo. **Antaṃ** avasānaṃ gato, evaṃ pāraṃ nibbānaṃ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

**229-230**. Kilesānaṃ allabhāvūpanayananti āha **‘‘temanaṭṭhenā’’**ti. **Ariyasāvake**ti anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā. **Tayo maccū**ti kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre. **Tīhi upadhīhī**ti kilesābhisaṅkhārakāmaguṇānaṃ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana so na nirūpadhi saupādisesasseva nibbānassa adhigatattā. **Gato**ti paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

**231-233**. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamugghāṭitabhāvena. **Atthī**ti vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṃ appakaṃ mūsikāvisaṃ viya **parittaṃ nāma hoti** appānubhāvattā. **Evarūpāpī**ti appakāpi. **Assā**ti appahīnakilesassa. **Adhimattāna**nti iṭṭhānaṃ rajanīyānaṃ, vatthuvasena parittakampi iṭṭhārammaṇaṃ adhimattameva. Tenāha **‘‘nakhapiṭṭhippamāṇampī’’**tiādi. **Daharotiādīni tīṇipi** padāni. **Ābhindeyyā**ti bhindeyya. **Taṃ ubhaya**nti taṃ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanaṃ.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Udāyīsuttavaṇṇanā

**234**. **Itipī**ti imināpi kāraṇena. **Aniccenā**ti aniccabhāvena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca uppāde nirodhena bhavitabbaṃ, uppādavayavantatāya aniccaṃ viññāṇaṃ, yadi ca attā siyā paccayehi vinā sijjheyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā ‘‘viññāṇaṃ anattā’’ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

**235**. Kilesānaṃ anu anu byañjanato paribyattiyā uppattipaccayabhāvato **anubyañjanaṃ,** hatthapādādiavayavāti āha – ‘‘hatthā sobhanā’’tiādi. **Nimittaggāho**ti kilesuppattiyā nimittabhūto gāho. **Saṃsandetvā gahaṇa**nti avayave samodhānetvā ‘‘itthipuriso’’tiādinā ekajjhaṃ gahaṇaṃ. **Vibhattigahaṇa**nti vibhāgena anavasesaggahaṇaṃ. **Kumbhīlasadiso**ti kumbhīlagāhasadiso. Tenāha – **‘‘sabbameva gaṇhātī’’**ti hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ vibhajitvā **gahaṇaṃ rattapāsadiso** jalūkagāhasadiso. **Ekajavanavārepi labbhantī**ti idaṃ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṃ sandhāya vuttaṃ.

**Nimittassādena ganthita**nti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṃ sambaddhaṃ. **Bhavaṅgenevā**ti mūlabhavaṅgeneva. **Kilesabhayaṃ dassento**ti tathā kilesuppattiyā sati akusalacittena antaritaṃ ce maraṇacittaṃ bhaveyya, ekantato niraye vā tiracchānayoniyā vā uppatti siyāti kilesānaṃ bhāyitabbaṃ dassento. **‘‘Samayavasena vā evaṃ vutta’’**nti vatvā tamatthaṃ vivaranto **‘‘cakkhudvārasmiñhī’’**tiādimāha. **Rattacittaṃ vā**ti rāgavasena rattacittaṃ vā. Duṭṭhacittena kathaṃ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imassa samayassā**ti maraṇasamayassa.

Ubhinnaṃ nāsacchiddānaṃ majjhe ṭhita-aṭṭhitudanaṃ saha khuraṭṭhena chindanaṃ. **Daṇḍakavāsī**ti dīghadaṇḍakā mahāvāsi. **Nipajjitvā niddokkamana**nti iminā pacalāyikaniddaṃ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṃ sallakānaṃ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṃ okkantakāle.

**Vitakkāna**nti micchāvitakkānaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

**236-237**. Navamaṃ ''paññāyatī''ti vuccamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttanti āha – **''dasame na hotīti vuccamāne''**tiādi. Ettakameva hi dvinnaṃ suttānaṃ visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 19. Āsīvisavaggo

### 1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

**238**. Ye bhikkhū tadā bhagavantaṃ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiyā, keci attatatiyā, keci attacatutthā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttaṃ – **''ekacārika… pe… pañcacārike''**ti. Samānajjhāsayatā **sabhāgavuttino**. Kammaṭṭhānānuyuñjanassa **kārake**. Tato eva tattha **yuttapayutte. Puggalajjhāsayena** kāraṇabhūtena. **Paccayabhūta**nti apassayabhūtaṃ. ''Seyyathāpi, bhikkhave''ti ārabhitvā yāva ''tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo''ti ayaṃ mātikānikkhepo. Tesaṃ mātikāya vitthārabhājanaṃ. **Vāsanā bhavissatī**ti vāsanāvahaṃ bhavissati. **Sineruṃ ukkhipanto viyā**tiādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanaṃ.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭhaṃ visaṃ ''mukha''nti adhippetaṃ. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato ''kaṭṭha''nti vuccatīti kaṭṭhaṃ mukhaṃ etassāti **kaṭṭhamukho,** daṃsanādinā kaṭṭhasadisabhāvakaro sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭhaṃ visaṃ vā mukhe etassāti **kaṭṭhamukho**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Ime cattāro**ti ime visakiccabhedena cattāro. Idāni taṃ nesaṃ visakiccabhedaṃ dassetuṃ **''tesū''**tiādi vuttaṃ. **Ayasūlasamappitaṃ viyā**ti abbhantare ayasūlaṃ anuppavesitaṃ viya. **Pakkapūtipanasaṃ viyā**ti paccitvā kālātikkame kuthitapanasaphalaṃ viya. **Caṅgavāre**ti rajakānaṃ khāraparissāvane surāparissāvane vā. Anavasesaṃ chijjanena **asanipātaṭṭhānaṃ viya. Mahānikhādanenā**ti mahantena nikhādanena.

**Visavegavikārenā**ti visavegagatena vikārena. **Vātenā**ti tassa sappassa sarīraṃ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi. **Puggalapaṇṇattivasenā**ti tesaṃyeva soḷasannaṃ sappānaṃ āgatavisotiādipuggalanāmassa vasena **catusaṭṭhi honti** paccekaṃ catubbidhabhāvato. **Āgataviso**ti āgacchaviso, sīghataraṃ abhiruhanavisoti attho. **Ghoraviso**ti kakkhaḷaviso, duttikicchaviso. **Ayaṃ sītaudakaṃ viya hoti** gāḷhadubbinimmocayabhāvena. Udakasappo hi ghoraviso hoti yevāti vuttaṃ – **''udakasappādīnaṃ visaṃ viyā''**ti. **Paññāyatī**ti gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. **Aneḷakasappo** nāma mahāāsīviso. **Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo rukkhaggādīsu vicaraṇakasappo. **Iminā upāyenā**ti yoyaṃ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṃyeva ''āgataviso no ghoraviso''tiādinā catubbidhabhāvo vutto, iminā upāyena. **Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo**ti kaṭṭhamukhesu daṭṭhaviso, phuṭṭhaviso, vātavibhoti tayo, **pūtimukhādīsu ca daṭṭhavisādayo** cattāro cattāro veditabbo.

**Ekeka**nti catusaṭṭhiyo ekekaṃ. **Catudhā**ti aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. **Chapaṇṇāsānī**ti chapaṇṇāsādhikāni. **Gatamaggassā**ti yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa **paṭilomato saṃkhippamānā** anukkamena cattārova honti. **Kulavasenā**ti kaṭṭhamukhādijātivasena.

**Sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisā**ti hi tesaṃ phuṭṭhavisatā, vātavisatā vuccati. **Eva**nti ''āsittavisā''tiādinā. **Etthā**ti āsīvisasadde **vacanattho** niruttinayena **veditabbo. Uggatatejā**ti udaggatejā, attano visatejena nesaṃ kurūradabbatā vā. **Dunnimmaddanavisā**ti mantāgadehi animmaddanīyavisā. **Cattāro āsīvisā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. Tenettha avasesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

**Āsīvisesū**ti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. **Sarīraṭṭhakesuyevā**ti tena purisena tesaṃ kassaci aniṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā naṃ na daṃsiṃsūti daṭṭhabbaṃ. **Pucchi** yathābhūtaṃ pavedetukāmo. **Durupaṭṭhāhā**ti durupaṭṭhānā. **Sotthimaggo**ti sotthibhāvassa upāyo.

**Antaracaro**ti antaraṃ caro sukhasattu vissāsaghātī. Tenāha **''vadhako''**ti. Idāni tāsaṃ pesane kāraṇaṃ dassetuṃ **''paṭhama''**ntiādi vuttaṃ. Abhimukhagataṃ viya **abhimukhagataṃ**. Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyaṃ purisaṃ ṭhapetīti viya. Tasmā **abhimukhagata**nti abhimukhaṃ tena sampattanti attho. **Vaṅka**saṇṭhānaṃ **phalakaṃ** rukkhamūle āgatāgatānaṃ nisīdanatthāya **atthataṃ**.

Arittahattho puriso santāreti etāyāti **santāraṇī**. Orimatīrato uttaraṇāya setu **uttarasetu**. Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamayo setu **rukkhasetu**. Jaṅghasatthena gamanayoggo setu **jaṅghasetu**. Sakaṭena gantuṃ sakkuṇeyyo **sakaṭasetu. Na kho esa brāhmaṇo** paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento **''ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā''**ti āha. **Desana**nti uddesadesanaṃ. **Vinivattento**ti paṭisaṃharanto. **Na laddho vatāsī**ti na laddho vata āsi.

**Rājā viya kammaṃ** sattesu issariyassa vattāpanato. **Rājā…pe… puthujjano** vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhatāya. **Ñāṇapalāyanenā**ti mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evañhettha upamāsaṃsandanaṃ matthakaṃ pāpitameva hoti.

**Yatheva hī**tiādinā ekadesanāsamudāyassa nidassanaṃ āraddhaṃ. Yathāvuttavacanaṃ aṭṭhakathācariyānaṃ vacanena samattheti **''patthaddho bhavatī''**tiādinā. Tattha **kaṭṭhamukhena vā**ti **vā-**saddo upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā-**saddo avadhāraṇattho. So ''pathavīdhātupakopena vā''ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho – kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. **Vā-**saddo vā aniyamattho. Tatrāyamattho – kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena. Pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha **kāyo**ti pakatikāyo. **Pūtiko**ti kuthito. **Santatto**ti sabbaso tatto mahādāhappatto. **Sañchinno**ti sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto. Yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

**Visesato**ti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavīādivisesato ca. **Anatthaggahaṇato**tiādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anatthādīnaṃ paccakkhatāya nibbedajananatthaṃ āraddhaṃ. Tattha **āsayato**ti pavattiṭṭhānato. **Etesa**nti mahābhūtānaṃ. **Sadisatā**ti vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sadisatā.

**Paccattalakkhaṇavasenā**ti visuṃ visuṃ lakkhaṇavasena. Pathavīādīnaṃ kakkhaḷabhāvādi, taṃsamaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato **visavegavikārato sadisatā veditabbā**.

**Anatthā**ti byasanā. **Byādhi**nti kuṭṭhādibyādhiṃ. **Bhave jātābhinandino**ti bhavesu jātiyā abhinandanasīlā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

**Durupaṭṭhānatarānī**ti duppaṭikāratarāni. **Durāsadā**ti durupasaṅkamanā. ''Upaṭṭhāmī''ti

**upasaṅkamituṃ na sakkonti**. Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. **Anantadosūpaddavato**ti aparimāṇadosūpaddavahetuto. **Ekapakkhala**nti ekadukkhaṃ.

**Rūpakkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati** arūpakkhandhānaṃ ekanirodhattā. **Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti** pañcavokāre arūpakkhandhesu bhinnesu rūpakkhandhassa avaṭṭhānābhāvato. **Ettāvatā**ti lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṃ paññuttarattā kusaladhammānaṃ, sati ca kilesuppattiyaṃ paññāya anuppajjanato vuttaṃ – **''ettāvatā paññāsīsaṃ patitaṃ nāma hotī''**ti. **Yoniyo upaneti** tadupagassa kammapaccayassa bhāve. ''Jātibhayaṃ, jarābhayaṃ, maraṇabhayaṃ, corabhaya''ntiādinā āgatāni **pañcavīsati mahābhayāni,** ''hatthampi chindatī''tiādinā āgatāni **dvattiṃsa kammakāraṇāni āgatāneva honti** kāraṇassa samavaṭṭhitattā. **Nandīrāgo saṅkhārakkhandho**ti saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṃ.

**Pāḷiyaṃyeva āgatā** ''cakkhuto cepi naṃ, bhikkhave''tiādinā. **Kiñci alabhitvā**ti tasmiṃ suññagāme corānaṃ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanaṭṭhāniyā. **Abhinivisitvā**ti vipassanābhinivesaṃ katvā. Ajjhattikāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṃ **''upādārūpakammaṭṭhānavasenā''**ti.

**Bāhirāna**nti bāhirāyatanānaṃ. **Pañca kiccānī**ti corehi tadā kātabbāni pañca kiccāni. **Hatthasāra**nti attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṃ. Pātanādivasena **hatthaparāmāsaṃ karonti. Pahāraṭhāne**ti pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmiṃ eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvahaṃ **kusaladhammaṃ pahāya** dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvahaṃ bhaṇḍaṃ pahāya **bahi nikkhamanaṃ viyā**ti vuttaṃ sukhanissayattā tassa. **Hatthaparā…pe… āpajjanakālo** guṇasarīrassa tadā pamādena bādhitattā. **Pahāra…pe… kālo** tato daḷhataraṃ guṇasarīrassa bādhitattā. **Pahāraṃ… pe… assamaṇakālo** guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. **Avasesajanassa dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā** aññathattappattigihibhāvāpattiyā nidassanabhāvena vuttā. Yaṃ ''chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate''ti vuttaṃ, tameva ārammaṇaṃ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

**Rūpādīnī**ti rūpasaddagandharasāni. **Tesa**nti yathāvuttabhūtupādārūpānaṃ. **Lahutādivasenā**ti tesaṃ lahutādivasena. **Duruttaraṇaṭṭho**ti uttarituṃ asakkuṇeyyabhāvo **oghaṭṭho. Vuttanayenā**ti ''sampayuttā vedanā vedanākkhandho''tiādinā vuttanayena. **Catumahābhūtādīhī**ti **ādi**saddena upādānakkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Cittakiriyadassanattha**nti cittapayogadassanatthaṃ. **Vuttavāyāmamevā**ti ''sammāvāyāmo''ti yo ariyamagge vutto. **Bhaddekarattādīnī**ti ''ajjeva kiccaṃ ātappa''ntiādinā (ma. ni. 3.272, 275, 276) vuttāni bhaddekarattasuttādīni.

**Kuṇṭhapādo**ti chinnapādova hutvā gativikalo. **Mānasaṃ bandhatī**ti tasmiṃ citte kiccaṃ nibandhati. ''Ayaṃ ariyamaggo mayhaṃ oghuttaranupāyo''ti tattha cittassa sanniṭṭhānaṃ puna tattha pavattanaṃ vīriyārambho cittabandhanaṃ.

**Tassa** nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo **dhammāyatanekadeso**. Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatanekadesoti ca. **Soḷasahākārehī**ti pīḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena **saṭṭhinayasahassehi. Desanāpariyosāne…pe… patiṭṭhahiṃsū**ti vipañcitaññū evettha gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhammapaṭiggāhakabhāvena satthu santike sannisinnā. Ugghaṭitaññūnaṃ pana neyyānañca visesādhigamo aṭṭhakathāyaṃ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**2. Rathopamasuttavaṇṇanā**

**239**. Susaṃvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavasaranti **sukhasomanassabahulatā** vuttā. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni,** ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Paripuṇṇa**nti avikalaṃ. Anavasesaṃ āsave khepetīti **āsavakkhayo,** aggamaggo. **Yaṃ ya**nti dandhaṃ majjhaṃ javoti javādīsu yaṃ yaṃ **gamanaṃ.** **Rakkhaṇatthāyā**ti kilesacorehi rakkhaṇatthāya. **Veganiggahaṇatthāyā**ti kilesahetukassa indriyavegassa niggaṇhanatthāya. **Nibbisevanatthāyā**ti visevanassa vipphanditassa nirodhanāya. **Kilesūpasamatthāyā**ti kilesānaṃ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

**Samaṇarati** nāma samathavipassanāmaggaphalasukhāni. Dantānampi sindhavānaṃ sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṃ dassento **''nibbisevane katvā pesento''**ti vuttaṃ. **Ñāṇaṃ gacchatī**ti asaṅgamanaṃ pavattati pageva indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheneva siddhattā. **Dāyakassa** ajjhāsayo **vaso** uḷāro lāmako. **Deyyadhammassa** pamāṇaṃ **vaso** appakaṃ bahukañca.

**Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṃ** nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusaṅghassa sannipātakāle tesaṃ pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṃ. **Gahaṇamāna**nti parivisagahaṇabhājanaṃ.

Pakatiyā bhattakārakicce adhigato **upaṭṭhākupāsako**. Mudusamakharasaññitehi, dahanapacanabhajjanasaññitehi vā **tīhi pākehi**.

**Parisodhetvā**ti rañño anucchavikabhāvaṃ parisodhetvā. **Bhūmiyaṃ chaḍḍesi** ''bhikkhūnaṃ adatvā mayā mukhe pakkhitta''nti. **Mukhena gaṇhi** tassa niddosabhāvaṃ dassetuṃ. Mattaṃ jānāpetuṃ **pamajji**. ''Tvaṃ kuto āgato''ti pucchane **pamādaṃ āpajji. Anubhāgo**ti avasiṭṭhabhāgo. **Idamatthiya**nti idaṃ payojanaṃ. **Itara**nti pāḷiyaṃ anāgatampi āhāre pamāṇajānanaṃ.

Sayanaṃ seyyā, kāmabhogīnaṃ seyyā **kāmabhogiseyyā. Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthena kātabbakiccakaraṇato. **Tejussadattā**ti idaṃ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṃ vuttaṃ. **Dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā**ti hi idaṃ pādānaṃ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṃ.

**Catutthajjhānaseyyā**ti catutthajjhānikaṃ phalasamāpattiṃ vadati. Yebhuyyena hi tathāgatā phalasamāpattiṃ samāpajjitvāva sayanti. Sā ca nesaṃ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesaparinibbānassa ca katattāti vadanti. **Idha sīhaseyyā āgatā** pādaṃ accādhāya pubbenāparaṃ ajahitasaṃlakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha **''ayaṃ hī''**tiādi. **Eva**nti ''dakkhiṇena passenā''tiādinā vuttākārena seyyaṃ kappeti.

**Kathaṃ niddāyanto sato sampajāno hoti**? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. **Appahānenā**ti tadadhimuttatāya tadappahānaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā tesu niddokkamanassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṃ hoti. Tenāha – **''niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hotī''**ti. **Etaṃ panā**ti ''niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hotī''ti vuttanayaṃ vadati. **Ñāṇadhātukanti na rocayiṃsū**ti niddokkamanepi jāgaraṇe pavattañāṇasabhāvamevāti na rocayiṃsu porāṇā. Nirantaraṃ bhavaṅgacittesu vattamānesu satisampajaññāsambhavoti adhippāyo. Purimasmiñhi naye satisampajaññassa asaṃvaro, na bhavaṅgassa. Indriyasaṃvaro, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogoti imehi **tivaṅgikā,** nimittānubyañjanaparivajjanādi sabbaṃ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

**Tānevā**ti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādīni. **Yāva arahattā desanā** vitthārato **kathetabbā**. Pāḷiyaṃ pana ''yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā''ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 3. Kummopamasuttavaṇṇanā

**240**. **Aṭṭhikummo**ti piṭṭhiyaṃ tikhiṇaṭṭhiko kummo. **Tantibandho**ti byāvaṭo. **Samugge viya** attano kapāle **pakkhipitvā. Samodahanto** sammā odahanto ajjhattameva dahanto. **Ārammaṇakapāle**ti ārammaṇakaṭāhe. **Samodahanto**ti diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitakke tattheva sammadeva odahanto. Tañhi visayavasena pavattituṃ adento. **Pañca dhamme**ti ''kālena vakkhāmī''tiādinā (pari. 362) vuccamāne.

Kummopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

**241**. **Vilāsamāno** viya **sāgaraṃ patvā. Antosākho**ti gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. **Temetī**ti tinto hoti. **Tiriyaṃ patito** daṇḍasetu viya ṭhitattā mahājanassa **paccayo jāto,** tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṃ otaraṇādi natthi.

**Ayaṃ hī**ti anantaraṃ vuttapuggalo. **Ariyamaggaṃ oruyhā**ti catubbidhaṃ ariyamaggavīthiṃ otaritvā. ''Cittaṃ nāmeta''ntiādinā cintetvā gihibandhanaṃ na vissajjetīti sambandho. **Attano bhajamānake**ti attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato **payogo,** khettavatthādi. Tato payogato **uṭṭhitaṃ āyaṃ. Kiñcāpi bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti** bhikkhatthāya.

**Muṇḍaghaṭa**nti bhinnoṭṭhaṃ ghaṭaṃ. **Khandhe**ti aṃse. **Saṅghabhoga**nti saṅghasantakaṃ bhogagāmaṃ **gantvā. Atthato evaṃ vadantī**ti tathā atthassa sambhavato evaṃ vadantā viya honti. **Yāgumattake yāgu**nti yāguṃ pivitvā tāya aparipakkāya eva aññaṃ yāguṃ ajjhoharitvāti sambandho.

**Kilesānurañjitovā**ti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. **Akkhīni nīharitvā**ti kodhavasena akkhike karonto akkhīni nīharitvā **vicarissati. Uddhato hoti** avūpasanto.

**Diṭṭhigatiko**ti sāsaniko evaṃ ayoniso ummujjitvā sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha **''so hī''**tiādi. **Arūpabhave rūpaṃ atthi,** aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. **Asaññībhave cittaṃ atthī**ti etthāpi eseva nayo. **Bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo** ''yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassānī''tiādivacanato (dī. ni. 2.404; ma. ni. 1.137). **Anusayo cittavippayutto,** aññathā sāvajjānavajjadhammānaṃ ekajjhaṃ uppatti siyā. **Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti,** aññathā kammaphalānaṃ sambandho na siyāti. **Iti vadanto** evaṃ micchāvādaṃ paggayha vadanto.

**Temanarukkho viya…pe… dullabhadhammassavano ca puggalo** saddhāsinehena atemanato. **Katavinayo** sikkhitavinayo yathā ''katavijjo''ti. **Dhammakathikānaṃ vicārethā**ti idaṃ deyyadhammaṃ dhammakathikānaṃ ayyānaṃ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena **vatvā. Divākathiko sarabhāṇako** sāyanhe katheti, purimayāmaṃ kathento **rattikathiko** bhāṇakapuggalo.

**Nandanavanābhirāme**ti nandanavanaṃ viya manorame. **Assa bhārahārabhikkhū**ti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. **Sukhanisinnakatha**nti paṭisanthārakathāpubbakaṃ upanisinnakathaṃ **sutvā**.

**Ṭhitasaṇṭhāneneva** ṭhitākāreneva **ṭhitaṃ,** nappayuttanti attho. Cittakammamūlādīni ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitāti yojanā. **Mudutāyā**ti muduhadayatāya sāpekkhatāya.

**Paṭipada**nti samathavipassanāpaṭipattiṃ. **Dīpetvā** pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. **Tatruppādo**ti tatra

uppajjanakaāyuppādo. Khettaṃ sandhāya vadati. **Tela…pe… hatthā**ti telaghaṭa-madhughaṭaphāṇitaghaṭādihatthā. **Apakkamiṃsu** dubbicāritattā. **Pūresī**ti heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

**Upagamanānupagamanādīni** orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṃsīdanāni ca. **Paṭivijjhitu**nti jānituṃ. **Eta**nti yathāvuttaṃ cakkhusabhāvaṃ. **Domanassa**nti tasseva mandabhāvapaccayaṃ domanassaṃ. **Āpajjantopi upagacchati nāma** tannimittasaṃkilesassa uppāditattā. **Tiṇṇaṃ lakkhaṇāna**nti hutvā abhāvato ādiantavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatotiādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhaṇavasena.

**Vāmato**ti micchā. **Dakkhiṇato**ti sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhattikāni āyatanāni **orimaṃ tīraṃ** katvā vuttāni, evaṃ nesaṃ parabhāvattā bāhirāni āyatanāni **pārimaṃ** vuttāni. Apāyamajjhe saṃsaraṇahetutāya nandīrāgova ‘‘majjhe saṃsādo’’ti vutto.

**Unnato**ti ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā unnatiṃ upagato. Attukkaṃsane paṃsukūlikabhāvena attānaṃ dahanato aññākāratāgahetabbo. **Pāsāṇo nu kho esa khāṇuko**ti gahetabbadārukkhandhasadiso vutto.

**Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti** āvaṭṭavegassa balavabhāvato. **Catūsu apāyesū**ti pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussalokepi guṇasarīrabhedanena dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjatiyeva, tassa tathā āpannattā. Evañhi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṃ nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha **‘‘nissīlo’’**ti. ‘‘Pāpaṃ pāpena sukara’’ntiādīsu (udā. 48) viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha **‘‘lāmakadhammo’’**ti. **Na sucī**ti kāyavācācittehi na suci. **Saṅkāya vā**ti attano vā saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati. Tenāha **‘‘tassa hī’’**tiādi. **Tāni kammāni pavisatī**ti tāni kammāni karontānaṃ antare pavisati. **Guṇānaṃ pūtibhāvenā**ti guṇabhāvena gahitānaṃ sīladhammānaṃ saṃkiliṭṭhabhāvappattiyā. **Kacavarajāto**ti abbhantaraṃ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

**Aṇaṇā pabbajjā**ti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatīrādīnaṃ upagamanānupagamanādīnaṃ jotitattā **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**.

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

**242**. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṃ paṭicchāditakālato paṭṭhāya **saṃkiliṭṭhā** nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti **asaṃkiliṭṭhā nāma**. Tenāha – **‘‘āvīkatā hissa phāsu hotī’’**ti. **Evarūpaṃ saṃkiliṭṭha**nti paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṃkiliṭṭhaṃ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

**243**. **Santhāgāra**nti saññāpanāgāraṃ. Tenāha **‘‘uyyogakālādīsū’’**tiādi. **Ādi**-saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santharantī**ti vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannipātavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāra**nti tasmiṃ atthe **ttha**-kārassa **ntha**-kāraṃ katvā ‘‘santhāgāra’’nti vuccatīti daṭṭhabbaṃ, paṭhamaṃ tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

**Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissatī**ti buddhavacanassa āgamanasīsena

ariyaphaladhammānampi āgamanaṃ vuttameva. Tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷañjanaṃ hotīti. Tasmiñca bhikkhusaṅghe kalyāṇadhammā kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ariyamaggadhammānampi tattha āgamanaṃ hotiyeva.

**Allagomayenā**ti acchena allagomayarasena. **Opuñjāpetvā**ti vilimpetvā. **Catujjātiyagandhehī**ti kuṅkumaturukkhayavanapupphatamālapattagandhehi. **Nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesavasena nānāsaṇṭhānarūpe. ‘‘**Mahāpiṭṭhikakojave**ti hatthipiṭṭhiādīsu attharitabbatāya ‘mahāpiṭṭhikā’ti laddhasamaññe kojave’’ti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ, ‘‘caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā’’tipi vadanti. **Hatthattharaassattharā** hatthiassapiṭṭhīsu attharitabbā hatthiassarūpavicittā ca attharakā. **Sīhattharakādayo** pana sīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakaṃ** nānāvidharūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṃ attharakaṃ.

**Upadhāna**nti apassayanaṃ. **Upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ**. Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ**. Tīsu passesu ekapasse eva vā saupassayaṃ **apassayapīṭhaṃ**. Anapassayaṃ **muṇḍapīṭhaṃ. Yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepokāse.

**Saṃvidhāyā**ti antaravāsakassa koṇapadesaṃ itarapadesañca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha – ‘‘**kattariyā padumaṃ kantento viyā**’’ti, ‘‘**timaṇḍalaṃ paṭicchādento**’’ti ca. Yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsataṃ gatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobheyyāti dassento ‘‘**suvaṇṇapāmaṅgenā**’’tiādimāha. Tattha ‘‘asamena buddhavesenā’’tiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhane kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatiyāva kapilavatthuṃ pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyapabhā nāma pakatiyā asītihatthamattapadesaṃ visaratīti āha ‘‘**asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesī**’’ti. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo**.

**Sabbapāliphullo**ti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaggā samantato phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitāna**ntiādi parikappūpamā, **yathā taṃ…pe… alaṅkataṃ** aññaṃ virocati, evaṃ virocittha, samatiṃsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. ‘‘**Pañcavīsatiyā gaṅgāna**nti satamukhā hutvā samuddaṃ paviṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṃ gaṅgānaṃ pañcavīsatī’’ti vadanti. **Papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.22) ‘‘pañcavīsatiyā nadīna’’nti vuttaṃ, gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnanti attho. Parikappavacanañhetaṃ. **Sambhijjā**ti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā **mukhadvāre**ti samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhāne.

**Nāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīna**ntiādi parikappavasena vuttaṃ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

**Kampayanto vasundhara**nti attano guṇavisesehi pathavīkammaṃ unnādento, evaṃbhūtopi aheṭhayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto. Samaṃ samphusate bhūmiṃ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṃ samaṃ phusati, **rajasā nupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatī**tiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātamahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṃ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipa**nti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosento. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma esa**. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṃ**. Kasmā? **Appamāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathāraddhasaṃvaṇṇanaṃyeva anupavisati. **Dukūlacumbaṭakenā**ti ganthitvā gahitadukūlavatthena.

**Nāgavikkantacāraṇo**ti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññābhinibbattamahāpurisalakkhaṇo. **Maṇiverocano yathā**ti caturāsītisahassamaṇiparivārito ativiya virocamāno vijjotamāno maṇi viya. ''Verocano nāma eko maṇī''ti keci. **Mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukkho viya vā. **Padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṃ mahāpadumaṃ viya, vikasamānapadumaṃ viya vā.

**Ākāsagaṅgaṃ otārento viyā**tiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṃ sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viyā**ti nāḷiyantaṃ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṃ uddhaṃ mukhaṃ katvā ākaḍḍhanto viya. **Yojanika**nti yojanapamāṇaṃ. **Madhubhaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

**Mahanta**nti vipulaṃ uḷārapuññaṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotī**ti sabbameva paccayajātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ – **''āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānaṃ dinnameva hotī''**ti. **Bhūmaṭṭhaka…pe… na sakkā**ti ayamattho mahāsudassanavatthunā (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo. **Mātukucchi asambādhova hotī**ti ayamattho antimabhavikānaṃ mahābodhisattānaṃ paṭisandhivasena dīpetabbo.

**Sīta**nti ajjhattaṃ dhātukkhobhavasena vā bahiddhā utupariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ ābādho na hanati, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike sappādike aññe ca tathārūpe. **Makase**ti nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

**Vātātapo ghoro**ti rukkhagacchādīnaṃ ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattitvā paṭisallāṇārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā samādahanavasena jhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādivasena saṅkhāre sammasituṃ.

**Vihāre**ti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti. Evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**. Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ **''te tassā''**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ niyyānikaṃ dhammaṃ kathenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo

hutvā parinibbāyati.

**Āvāse**ti āvāsadāne. **Ānisaṃso**ti udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṃ ''bahudeva ratti''nti vuttanti āha **''atirekataraṃ diyaḍḍhayāma''**nti. **Saṅgahaṃ nārohati** vipulavitthārabhāvato. Buddhānañhi bhattānumodanāpi thokaṃ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamāṇāpi hoti. Tathā hi suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitaṃ, natthi vitthāyitaṃ, natthi abyāvaṭamano, sabbaññutaññāṇaṃ samupabyūḷhaṃ, aparikkhayā paṭisambhidā.

**Sandassetvā**tiādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ katvā. Tato paraṃ, mahārāja, itipi sīlaṃ, itipi samādhi, itipi paññāti sīlādiguṇe tesaṃ sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. **Samādapetvā**ti evaṃ sīlaṃ samādātabbaṃ, sīle patiṭṭhitena evaṃ samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. **Samuttejetvā**ti yathāsamādinnaṃ sīlaṃ suvisuddhaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evaṃ samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. **Sampahaṃsetvā**ti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisaṃsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittaṃ sampahaṃsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bhagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhappatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānaṃ anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttaṃ **''abhikkantāti atikkantā''**ti.

**Tatra kirā**tiādi kecivādoti baddhopi na hoti. Tenāha **''akāraṇameta''**ntiādi. **Kāyacittalahutādayo uppajjantī**ti idaṃ kāyikacetasikaaññathābhāvassa kāraṇavacanaṃ, lahutādiuppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttañhetaṃ –

> ''Yathā, yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmiṃ dhamme labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojja''ntiādi (dī. ni. 3.322, 355; a. ni. 5.26).

**Piṭṭhivāto uppajji** upādinnasarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā eta**nti yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ **''pahotī''**tiādi vuttaṃ. **Ekapallaṅkena nisīdituṃ pahoti** yathā taṃ veluvagāmake. **Ettake ṭhāne**ti ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannanti yojanā. **Tañca kho**ti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapanaṃ. **Dhammakathaṃ suṇamāno** dhammagāravena.

**Avassutassā**ti avassutabhāvassa rāgādivasena. **Avassutassa kāraṇa**nti tintabhāvakāraṇaṃ. **Kilesādhimuccanenā**ti kilesavasena paripphanditavasena. **Nibbāpanaṃ viyā**ti vūpasamo viya. **Nibbisevanāna**nti paripphandanarahitānaṃ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

**244**. **Dukkhadhammāna**nti dukkhakāraṇānaṃ. Tenāha **''dukkhasambhavadhammāna''**ntiādi. Tattha kiṃ dukkhaṃ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṃ dassetuṃ **''pañcasu hī''**ti vuttaṃ. **Te**ti pañcakkhandhā. **Dukkhasambhavadhammattā**ti dukkhuppattikāraṇattā. **Assā**ti tena. Karaṇe hetaṃ sāmivacanaṃ. **Kāme**ti vatthukāme kilesakāme ca. Puna **assā**ti sāmiatthe eva sāmivacanaṃ. **Cāra**nti cittācāraṃ. **Vihāra**nti pañcadvārappavatticāravihāraṃ. ''Ekaṭṭhā''ti ca vadanti. Teneva hi ''anubandhitvā carantaṃ''icceva vuttaṃ. **Anubandhitvā**ti ca vīthicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. **Pakkhandanādī**ti **ādi-**saddena kasigorakkhādivasenapi kāmānaṃ

pariyesanadukkhaṃ saṅgaṇhāti.

Dāyatīti **dāyo,** vanaṃ. Tenāha **''aṭavi''**nti. **Kaṇṭakagabbha**nti ovarakasadisaṃ vanaṃ. Nāmapadaṃ nāma kiriyāpadāpekkhanti **''vijjhī''**ti vacanasesena kiriyāpadaṃ gaṇhāti.

**Dandhāyitattaṃ** uppannakilesānaṃ avaṭṭhānaṃ. Tenāha **''uppannamattāyā''**tiādi. **Tāyā**ti satiyā. **Kāci kilesā**ti cuddasavidhe cittassa kicce javanakicce eva cittakilesānaṃ uppattiṃ katvā tathā vuttaṃ. **Niggahitāva honti** pavattituṃ appadānavasena. Tenāha **''na saṇṭhātuṃ sakkontī''**ti. **Cakkhudvārasmi**nti pāḷiyaṃ tassa paṭhamaṃ gahitatāya vuttaṃ, tena nayena sesadvārānipi gahitāneva honti. **Rāgādīsu uppannesu** paṭhamajavanavāre. Satisammosena **''kilesā me uppannā''ti ñatvā** tathā paccāmāsasatiyā labbhanato. Tenāha – **''anacchariyaṃ ceta''**nti. **Āvaṭṭetvā**ti ayoniso āvaṭṭetvā. **Āvajjanādīsū**ti tato eva ayoniso āvajjanādīsu uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattaṃ pavattanārahaṃ. **Nivattetvā**ti dutiyajavanavārepi kilesuppattiṃ nivattetvā. Kathaṃ panassa evaṃ laddhuṃ sakkāti āha **''āraddhavipassakānaṃ hī''**tiādi. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāyaṃ paṭisaṅkhāne ca yogino patiṭṭhitabhāvo. Tassa **ayamānisaṃso** – yaṃ paccayalābhena uppajjituṃ laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

**Abhihaṭṭhu**nti abhiharitvā. **Anudahantī**ti anudahantā viya honti. **Anusentī**ti etthāpi eseva nayo. **Anāvaṭṭante**ti anivattante sāmaññatoti adhippāyo. **Vipassanābalameva dīpitaṃ** maggaphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā

**245**. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ pariññābhisamayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanaṃ hotīti vuttaṃ, **''dassananti paṭhamamaggassetaṃ adhivacana''**nti. Tayidaṃ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa niruḷhattā paṭhamamaggassa paṭhamaṃ nibbānadassanato. Tenāha **''paṭhamamaggo hī''**tiādi. Koci yathāvuttaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānanto ñāṇadassanaṃ nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgaṃ āsaṅkeyyāti taṃ nivattetuṃ **''gotrabhū panā''**tiādi vuttaṃ. **Na dassananti vuccatī**ti ettha rājadassanaṃ udāharanti. **Cattāropi maggā dassanameva** yathāvuttenatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇaṃ maggānaṃ paṭhamamaggaupāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanaṃ visuddhi etthāti **dassanavisuddhikaṃ,** nibbānaṃ. Phassāyatanaṃ kammaṭṭhānaṃ assa atthīti **phassāyatanakammaṭṭhāniko**. Esa nayo sesesupi padesu.

**Padesasaṅkhāresū**ti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchedena pathaviādike dhammamatte diṭṭhe rūpapariggaho, cakkhuviññāṇādike taṃsahagatadhammamatte diṭṭhe arūpapariggaho ca sijjhatīti vadanti.

**Adhigatamaggameva kathesī**ti yena mukhena vipassanābhinivesaṃ akāsi, tamevassa mukhaṃ kathesi. **Ayaṃ panā**ti kammaṭṭhānaṃ pucchanto bhikkhu. **Imesa**nti phassāyatanakammaṭṭhānikapañcakkhandhakammaṭṭhānikānaṃ vacanaṃ. **''Aññamaññaṃ na sametī''**ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti **''paṭhamenā''**tiādinā. Pañcakkhandhavimuttassa saṅkhārassa abhāvā **''nippadesesū''**ti vuttaṃ. **Tathevā**ti yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikaṃ, tatheva taṃ pañcakkhandhakammaṭṭhānikaṃ pucchitvā.

**Samappavattā dhātuyo**ti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā, na visamākārasaṇṭhitā ahesuṃ. Tenāha **''kallasarīraṃ balappatta''**nti. **''Atītā saṅkhārā''**tiādi vipassanābhinivesavasena vuttaṃ. Sammasanaṃ sabbatthakameva icchitabbaṃ. **Cāribhūmi**nti gocaraṭṭhānaṃ.

**Kārakabhāva**nti bhāvanānuyuñjanabhāvaṃ. **Paṇḍurogapuriso**ti paṇḍurogī puriso. **Ariṭṭha**nti suttaṃ. **Bhesajjaṃ katvā**ti bhesajjapayogaṃ katvā. **Karissāmī**ti bhesajjaṃ karissāmi. **Jhāmathuṇo viyā**ti daḍḍhathuṇo viya khārakajālanaddhattā taruṇamakulasantānasañchannattā.

**Dakkhiṇadvāragāme**ti dakkhiṇadvārasamīpe gāme. **Lohitako**ti lohitavaṇṇo. **Ocirakajāto**ti jātaolambamānacirako viya. **Ādinnasipāṭiko**ti gahitaphalapotako. **Sandacchāyo**ti bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākhā aviraḷā ghanappattā aññamaññaṃ saṃsanditvā ṭhitā, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttaṃ **''sandacchāyo nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo''**ti, ghanacchāyoti attho. **Tatthā**tiādi upamāsaṃsandanaṃ.

**Yena yenākārena adhimuttāna**nti chaphassāyatanādimukhena yena yena vipassanābhinivesena vipassantānaṃ nibbānañca adhimuttānaṃ. **Suṭṭhu visuddhaṃ** pariññātisamayādisiddhiyā. **Tena tenevākārenā**ti attanādhimuttākārena. Idāni taṃ taṃ ākāraṃ upamāya saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi āraddhaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

**Ida**nti nagaropamaṃ. **Taṃ sallakkhita**nti kiṃsukopamadīpitaṃ atthajātaṃ sace sallakkhitaṃ. **Assa** bhikkhuno. **Dhammadesanattha**nti yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisesassa upabrūhanāya. **Tassevatthassā**ti tassa dassanavisuddhisaṅkhātassa atthassa. **Corāsaṅkā na honti** majjhimadesarajjassa pasannabhāvato. **Tipurisubbedhānī**ti ubbedhena tipurisappamāṇāni nānābhittivicittāni thambhānaṃ upari vividhamālākammādivicittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha **''nagarassa alaṅkārattha''**nti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttaṃ **''coranivāraṇatthānipi hontiyevā''**ti. **Piṭṭhasaṅghātassā**ti dvārabāhassa. ''Ime āvāsikā, ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho. Imesaṃ vasena anattho siyā''ti jānanañāṇasaṅkhātena **paṇḍiccena samannāgato**. Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātena **veyyattiyena samannāgato. Ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāyā**ti tasmiṃ tasmiṃ atthakicce taṅkhaṇuppajjanakapaṭibhānasaṅkhātāya.

Raññā āyutto niyojito **rājāyutto,** tattha tattha rañño kātabbakicce ṭhapitapuriso. **Katipāheyevā**ti katipayadivaseyeva akiccakaraṇena tassa ṭhānaṃ vibbhamo jātoti katvā vuttaṃ – **''sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā''**ti.

**Sīsamassa chindāhī**ti sīsabhūtaṃ uttamaṅgaṭṭhāniyaṃ tattha tassa rājakiccaṃ chindāti attho. Aññathā tassa pākatike atthe gayhamāne pāṇātipāto āṇatto nāma siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṃ āṇāpeti, aññesampi tato nivārakattā. Atha vā **chindāhī**ti mama āṇāya assa sīsaṃ chindanto viya attānaṃ dassehi, evaṃ so tatthovādapaṭikarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. **Tatthā**ti etasmiṃ paccantimanagare.

**Uppannenā**ti samathakammaṭṭhāne uppannena.

**Tassevā**ti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa ''dvārānī''ti vuttānīti ānetvā sambandho. ''Sīghaṃ dūtayuga''nti vuttāti yojanā. Hadayavatthurūpassa majjhe siṅghāṭakabhāvena gahitattā **''hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtāna''**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ vatthurūpameva gahetabbaṃ, tadevettha aggahetvā kasmā mahābhūtaggahaṇanti āha **''vatthurūpassa hī''**tiādi. **Yādiso**ti sammādiṭṭhiādīnaṃ vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. **''Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādiso evā''**ti vatvā ariyamaggo **''yathāgatamaggo''**ti vutto. **Idaṃ tāvetthā**ti ettha etasmiṃ sutte dhammadesanatthaṃ ābhatāya yathāvuttaupamāya idaṃ saṃsandanaṃ.

**Idaṃ saṃsandana**nti idāni vakkhamānaṃ upamāya saṃsandanaṃ. **Nagarasāmiupamā** pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatāti yojanā. **''Catusaccameva kathita''**nti vatvā tāni saccāni niddhāretvā dassetuṃ **''sakalenapi hī''**tiādi vuttaṃ. Idha

nagarasambhāro chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṃ **‘‘nagarasambhārena dukkhasaccameva kathita’’**nti.

Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

**246**. **Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti kāmaṃ pāḷiyaṃ parisādvayameva gahitaṃ, sesaparisānaṃ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyaṃ dhammasaṅgahoti imamatthaṃ upamāpubbakaṃ katvā dassetuṃ **‘‘yathā nāmā’’**tiādi āraddhaṃ. **Yajanto**ti dadanto. **Vinditabbo**ti laddhabbo, adhigantabboti attho.

**Chando**ti taṇhāchando. Tenāha – ‘‘dubbalataṇhā so rañjetuṃ na sakkotī’’ti. **Pubbuppattikā** ekasmiṃ ārammaṇe paṭhamaṃ uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā. **So**ti chando. **Rañjetuṃ na sakkoti** laddhāsevanattā. **Doso nāma** cittadūsanattā. **Tānī**ti daṇḍādānādīni. **Tammūlakā**ti lobhamūlakā tāva māyāsāṭheyyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā upanāhamakkhapalāsaissāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-anottappa-thinamiddhavicikicchuddhacca-viparītamanasikārādayo, saṃkilesadhammā gahitāva honti taṃmūlakattā. Yasmā pana sabbepi saṃkilesadhammā dvādasākusalacittuppādapariyāpannā eva, tasmā tesampettha gahitabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘chando rāgoti vā’’**ti vuttaṃ.

Bhāyitabbaṭṭhena **sabhayo**. Bheravaṭṭhena **sappaṭibhayo**. Kusalapakkhassa vikkhambhanaṭṭhena **sakaṇṭako**. Kusalaanavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena **sagahano**. Bhavasampattibhavanibbānānaṃ appadānabhāvato **ummaggo**. Duggatigāmimaggattā **kummaggo. Iriyanā**ti vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya kileso eva **kilesamaggo. Na sakkā sampattibhavaṃ gantuṃ** kuto nibbānagamananti adhippāyo.

**Asubhāvajjanādīhī**ti **ādi**-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Cittaṃ nivattati** sarāgacittaṃ na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā. **Majjhattārammaṇe**ti aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. **Uddesa…pe… āvajjantassā**ti uddisāpanavasena uddesaṃ, paripucchāpanavasena paripucchaṃ, garūnaṃ santike vasanavasena garuvāsaṃ āvajjantassa. **Citta**nti gambhīrañāṇacariya-paccavekkhaṇa-paññavanta-puggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittaṃ nivattati.

Yathā ‘‘pujjabhavaphalaṃ puñña’’nti vuttaṃ ‘‘evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (dī. ni. 3.80), evaṃ kiṭṭhasambhavattā ‘‘kiṭṭha’’nti vuttanti āha **‘‘kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassa’’**nti.

**Ghaṭā**ti siṅgayugaṃ idhādhippetanti āha **‘‘dvinnaṃ siṅgānaṃ antare’’**ti. **Ghaṭā**ti goṇādīnaṃ siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti. **Nāsārajjuke**ti nāsārajjupātaṭṭhāne.

**Dame**ti puthuttārammaṇato nivāreti. **Na**nti cittaṃ. Yaṃ suttaṃ **subhāsitaṃ** mayā. **Tadassā**ti tadā assa bhikkhuno. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe.

**Sudujita**nti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṃ. **Sutajjita**nti suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṃ, tathābhūtañca tajjitaṃ nāma hotīti tathā vuttaṃ. **Gocarajjhatta**nti ajjhattabhūto gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇañhi bahiddhārūpādiārammaṇavidhuratāya ajjhattanti vuccati. Samatho anurakkhaṇaṃ etassāti **samathānurakkhaṇaṃ.** Yathā indriyasaṃvarasīlaṃ samathānurakkhaṇaṃ hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi indriyasaṃvarasīlaṃ samathassa paccayo, evaṃ samathopi tassa paccayoti.

**Vādiyamānāya** vīṇāya. Cittaṃ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṃ bandhatīti **bandhanīyo. Veṭṭhake**ti tantīnaṃ āsajjanaveṭṭhake. **Koṇa**nti kavaṇato vīṇāya saddakaraṇato koṇanti laddhanāmaṃ dārudaṇḍaṃ siṅgādīsu yena kenaci kataṃ ghaṭikaṃ. Tenāha **''caturassaṃ sāradaṇḍaka''**nti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddaṃ yathāsabhāvato na aññāsi, tasmiṃ tassa ajānanākārameva dassetuṃ **''saddaṃ passissāmī''**tiādi vuttaṃ.

**Asatī kirāya**nti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsena vuttanti yathāliṅgameva vadanto **''asā''**ti āha. **''Asatīti lāmakādhivacana''**nti vatvā tattha payogaṃ dassetuṃ **''asā lokitthiyo nāmā''**ti vuttaṃ, loke itthiyo nāma asatiyoti attho, tattha kāraṇamāha **''velā tāsaṃ na vijjatī''**ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātulotiādikā **velā** mariyādā **tāsaṃ na vijjati**. Kasmā? **Sārattā ca pagabbā ca** sabbesampi sambhogavasena viniyogaṃ gacchanti. Kathaṃ? **Sikhī sabbaghaso yathā**. Tenevāha –

> ''Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā;
> Sabbitthiyo kare pāpaṃ, labhamāne nivātake''ti. (jā. 2.21.308);

**Aññampi tantibaddhaṃ** caturassaambaṇavāditādīni. **Vīṇā viya pañcakkhandhā** anekadhammasamūhabhāvato. **Rājā viya yogāvacaro** tappaṭibaddhadhammagavesakattā. **Assā**ti yogāvacarassa.

Nirayādito aññasmimpi **gati**-saddo vattati. Tato visesanatthaṃ **''gatigatī''**ti vuttaṃ ''dukkhadukkhaṃ, rūparūpa''nti ca yathā, gatisaññitaṃ pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha – **''etthantare saṃsarati vattatī''**ti. Sañjāyanapadeso eva gatīti **sañjātigati**.

Taṃ pana gatiṃ sattānaṃ saṃvegavatthubhūtassa paccakkhassa gabbhāsayassa vasena dassetuṃ **''ayamassa kāyo''**tiādi vuttaṃ. Rūpadhammassa salakkhaṇaṃ gati niṭṭhā, tato paraṃ aññaṃ kiñci natthīti **salakkhaṇagati. Abhāvo** accantābhāvo. Santānavicchedo **vibhavagati** taṃniṭṭhānabhāvā. **Bhedo**ti khaṇanirodho, idhāpi taṃniṭṭhānatāyeva pariyāyo. **Yāva bhavaggā**ti yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavagatibhedagatiyo ''eseva nayo''ti imināva pakāsitāti na gahitā. **Tassa khīṇāsavassa na hoti** aggamaggena samucchinnattā.

**Sīlaṃ kathitaṃ** rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. **Majjhe samādhibhāvanā kathitā** ''ajjhattameva santiṭṭhati…pe… samādhiyatī''ti jotitattā. **Pariyosāne ca nibbānaṃ kathitaṃ** ''yampissa…pe… na hotī''ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

**247**. **Vaṇasarīro**ti vaṇitasarīro. **Pakkattā**ti kuthitattā. Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍa-saddo sarapariyāyoti āha – **''saravananti kaṇḍavana''**nti. **Arugatto…pe… veditabbo** guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā. Ettha kusā ''kaṇṭakā''ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṃ eva vā vuttākārapadeso **''kusakaṇṭako''**ti vutto.

**Gāmavāsīnaṃ vijjhanaṭṭhenā**ti nārahova hutvā tesaṃ kārānaṃ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

**Pakkhi**nti hatthiliṅgasakuṇaṃ. Tassa kira hatthisoṇḍasadisaṃ mukhaṃ, tasmā **''hatthisoṇḍasakuṇa''**nti vuttaṃ. **Vissajjeyyā**ti rajjuyā yathābaddhaṃ eva vissajjeyya.

**Bhogehī**ti attano sarīrabhogehi. **Maṇḍalaṃ bandhitvā**ti yathā sarīraṃ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṃ katvā. **Supissāmī**ti niddaṃ okkamissāmi. **Ḍetukāmo**ti uppatitukāmo. **Disā disa**nti disato disaṃ.

**Cha pāṇakā viya cha āyatanāni** nānajjhāsayattā, nānajjhāsayatā ca nesaṃ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. **Daḷharajju viya taṇhā** tesaṃ bandhanato. **Majjhe gaṇṭhi viya avijjā** bandhanassa dubbinimmocanahetuto. **Ārammaṇaṃ balavaṃ hoti** manuññabhāvena ceva tattha taṇhābhinivesassa daḷhabhāvena ca.

**Sarikkhakena vā** upamāya āharaṇapakkhe. **Appanā**ti saṃsandanā. **Pāḷiyaṃyeva appitā** upamā ‘‘evameva kho’’tiādinā. Rūpacittādivisamaninnattā **cakkhussa visamajjhāsayatā**. Esa nayo sesesupi.

**Kaṇṇacchiddakūpake**ti kaṇṇacchiddasaññite āvāṭe. **Tassā**ti sotassa. **Paccayo hotī**ti upanissayo hoti tena vinā saddaggahaṇassa abhāvato. **‘‘Ajaṭākāsopi vaṭṭati evā’’**ti vatvā tassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘antoleṇasmi’’**ntiādi vuttaṃ. **Dhātuparamparā ghaṭṭento**ti bhūtaparamparāsaṅghaṭṭento.

**Evaṃ sante**ti evaṃ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. **Sampattagocaratā hoti** sotassa. Ghānādīnaṃ viya **‘‘dūre saddo’’**ti **jānanaṃ na sambhaveyya** sampattagāhibhāvato. **Tathā tathā jānanākāro hoti** manoviññāṇassa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādise ṭhāne paṭighosādīnaṃ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassāti daṭṭhabbaṃ. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho. **Tato tato savanaṃ hoti** ākāsasaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi pana sotaṃ sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayo na siyā. Paṭṭhāne ca avisesena ‘‘saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo’’ti vutto, bahiddhā ca cittajassa saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya sotapasādaṃ ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpāthaṃ āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘asampattagocarameveta’’**nti.

**Tadā ekaggacittataṃ āpajjati** parissayānaṃ abhāvato. Nāsacchiddasaṅkhātaākāsasannissaye vattanato **ghānaṃ ākāsajjhāsayaṃ** vuttaṃ. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato **vātūpanissayagandhagocaraṃ**. Tenāha **‘‘tathā hī’’**tiādi.

Gāmato laddhabbaṃ āhāraṃ gāmaṃ, tanninnatāya **gāmajjhāsayatā** vuttā. Tathā hi jīvitanimittaṃ raso jīvitaṃ, tasmiṃ ninnatāya taṃ avhāyatīti **jivhā. Na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ,** tasmā **āposannissitarasārammaṇā jivhā**ti.

Āmakasusānato **bahi. Upādiṇṇakajjhāsayo**ti upādiṇṇakaninno. Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭite eva tattha viññāṇuppatti, na aññathāti vuttaṃ **‘‘pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo’’**ti. **Tathā hī**tiādi kāyassa upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhakaṃ. **Ajjhattikabāhirā**ti ajjhattikā bāhirā vā. **Assā**ti kāyassa. **Susanthatassā**tiādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṃ.

**Nānajjhāsayo**ti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya anavaṭṭhitataṃ dasseti. Tenāha **‘‘diṭṭhapubbepī’’**tiādi. **Mūlabhavaṅga**ggahaṇena piṭṭhibhavaṅgaṃ nivatteti. **Assā**ti manassa. Evaṃ kiriyamayaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nānatta**nti bhedo.

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena **baddhānaṃ. Nibbisevanabhāva**nti lolatāsaṅkhātaparipphandassa abhāvaṃ. **Nākaḍḍhatī**ti savisaye rūpārammaṇe cittasantānaṃ, taṃsamaṅginaṃ vā puggalaṃ nākaḍḍhati. **Pubbabhāgavipassanāva kathitā** āyatanamukhena ‘‘evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti vuttattā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

**248**. **Yavapuñjo** suparipakkayavasamudāyo. **Kājahatthā**ti daṇḍahatthā. **Potheyyu**nti yathā yavasaṅkhātaṃ dhaññaṃ vaṇṭato muccati, evaṃ potheyyuṃ. **Yave sāvetvā**ti yavasīsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

**Catumahāpatho viya cha āyatanāni** ārammaṇadaṇḍakehi hananaṭṭhānattā. **Yavakalāpī viya satto** tehi haññamānattā. **Cha byābhaṅgiyo viya** sabhāvato chadhāpi paccekaṃ iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni yavakalāpaṭṭhāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparuppattiṃ sandhāya **''bhavapatthanā kilesā''**ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa paccayabhūtā kilesā cāti **bhavapatthanākilesā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ nāma sabbampi taṃ bhavapatthanāmūlakaṃ, tasmā vuttaṃ **''evaṃ sattā''**tiādi. **Bhavapatthanakilesā**ti ca bhavapatthanāmūlakaṃ kilesaṃ.

**Bhumma**nti samīpatthe bhummaṃ. Tenāha **''sudhammāya dvāre''**ti. **Na kata**nti dukkhuppādanaṃ na kataṃ. **Navagūthasūkaraṃ viyā**ti navagūthabhakkhasūkaraṃ viya. **Cittenevā**ti yo bajjhati, tassa citteneva. **Tasmā**ti yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṃ viya, tasmā ''vepacittibandhana''nti vuttaṃ. **Ñāṇamokkhaṃ bandhana**nti ñāṇena muccanaṃ bandhanaṃ.

**Maññamāno**ti parikappitataṇhāvasena ''etaṃ mamā''ti, diṭṭhivasena ''eso me attā''ti, mānavasena ''esohamasmī''ti maññanto. Khandhavinimuttassa maññamānavatthuno abhāvā **''khandhe maññanto''**ti vuttaṃ. **Eta**nti ''mārassā''ti etaṃ sāmivacanaṃ. **Kilesamārena baddho**ti kilesamārena teneva kilesabandhanena baddho. **Mutto**ti etthāpi eseva nayo.

Taṇhāmaññanāya sati diṭṭhimānamaññanānaṃ pasaṅgo eva natthīti yathā ''asmī''ti padena diṭṭhimānamaññanā vuttā honti, evaṃ taṇhāmaññitāpīti vuttaṃ **''asmīti padena taṇhāmaññitaṃ vutta''**nti. **Ayamahamasmīti padena diṭṭhimaññita**nti etarahi labbhamānadiṭṭhivatthuvaseneva. **Bhavissa**nti anāgatadiṭṭhivatthuparikappanavaseneva diṭṭhimaññitaṃ. Yebhuyyena hi anāgatāliṅganā sassatadiṭṭhi. Ucchedavasena diṭṭhimaññitamevāti ānetvā sambandho. **Rūpītiādīni** padāni. **Sassatassevā**ti sassatagāhasseva pabhedadīpanāni. Yasmā maññitaṃ ābādhavasena **rogo,** antodosavasena **gaṇḍo,** aṅganikantavasena **sallaṃ, tasmā imehi** taṇhādīhi kilesehi pākaṭacalanavasena **iñjanti ceva,** apākaṭasañcalanavasena **phandanti ca. Papañcitaṃ** saṃsāre cirāyanaṃ daṭṭhabbaṃ, khandhasantānassa vā vitthāraṇaṃ. **Pamattākārappattā** mucchanākārappattā. **Tesa**nti taṇhādiṭṭhikilesānaṃ. **Ākāradassanattha**nti pavattiākāradassanatthaṃ.

**Māno** nāma ''seyyohamasmī''tiādinā majjanākārappavatti. **Taṇhāya sampayuttamānavasenā**ti kasmā vuttaṃ? Nanu sabbo māno taṇhāsampayutto? Sati hi byabhicāre visesanaṃ icchitabbanti. Saccametaṃ, taṇhā pana atthi mānassa paccayabhūtā, atthi mānassa appaccayabhūtā, yato māno aniyato vuccati. Tathā hi paṭṭhāne ''saṃyojanaṃ dhammaṃ paṭicca saṃyojano dhammo uppajjati hetupaccayā''ti ettha saṃyojanāni saṃyojanehi yathālābhaṃ yojetvā dassitayojanāya ''kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭicca mānasaṃyojanaṃ avijjāsaṃyojana''nti vatvā ''kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭicca avijjāsaṃyojana''nti, ''mānasaṃyojanaṃ paṭicca bhavarāgasaṃyojanaṃ avijjāsaṃyojana''nti ca vatvā ''bhavarāgasaṃyojanaṃ paṭicca avijjāsaṃyojana''nti vuttaṃ. Ettha ca kāmarāgabhavarāgasaṃyojanehi mānassa aniyatabhāvo pakāsito. Tattha yā taṇhā balavatī, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ **''taṇhāya sampayuttamānavasenā''**ti. Balavataṇhāsampayutto hi māno sayampi balavā hutvā asmīti savisesaṃ majjanavasena pavattatīti.

**Diṭṭhivasenā**ti mānamūlakadiṭṭhivasena. ''Seyyohamasmī''tiādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṃ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi

tattha tattheva uppajjati. Iti mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyāha **''ayamahamasmīti diṭṭhivasena vutta''**nti. Codako pana imamatthaṃ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogatthaṃ gahetvā **''nanu cā''**tiādinā codeti. Itaro **''āma natthī''**ti tamatthaṃ sampaṭicchitvā **''mānassa panā''**tiādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 2. Vedanāsaṃyuttaṃ

### 1. Sagāthāvaggo

### 1. Samādhisuttavaṇṇanā

**249**. **Vedanā ca pajānātī**ti saccābhisambodhavasena vuccamānavedanānaṃ pajānanaṃ sātisayasamādhānapubbakanti bhagavatā ''samāhito''ti vuttanti āha **''upacārena vā appanāya vā samāhito''**ti. **Vedanā**ti tissopi vedanā. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena, parijānanavasenāti attho. **Sambhava**nti samudayaṃ taṇhāvijjākammaphassādippabhedaṃ uppattikāraṇaṃ. Tenāha **''samudayasaccavasena pajānātī''**ti. **Yatthā**ti yaṃnimittaṃ, yaṃ āgamma kāmataṇhāvijjādinirodhā vedanānirodho, tesaṃ ayaṃ nirodho. Nibbānaṃ ārabbha ariyamaggappavattiyā hi nibbānaṃ vedanānirodhoti vutto. Khayaṃ gametīti khayagāmī, taṃ **khayagāminaṃ**. Chātaṃ vuccati taṇhā kāmānaṃ pātukāmatāvasena pavattanato, accantameva samucchinnattā natthi etasmiṃ chātanti **nicchāto**. Tenāha **''nittaṇho''**ti. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanūpacāravedanā. **Dvīhi padehī**ti ''samāhito sampajāno''ti imehi dvīhi. ''Sato''ti pana idaṃ sampajānapadasseva upabrūhananti adhippāyo. **Sesehi** catūhi **catusaccaṃ kathitaṃ,** itarehi pana dvīhi catusaccabujjhanameva kathitaṃ. **Sabbasaṅgāhiko**ti sabbasabhāvadhammānaṃ saṅgaṇhanako. Tenāha **''catubhūmakadhammaparicchedo vutto''**ti.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2. Sukhasuttavaṇṇanā

**250**. Dukkhaṃ na hotīti **adukkhaṃ,** sukhaṃ na hotīti **asukhaṃ, ma**-kāro padasandhikaro. **Adukkhamasukha**nti vedayitasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Saparasantānagate sandhāya ajjhattabahiddhāgahaṇanti āha **''attano ca parassa cā''**ti. Tena sabbampi vedayitaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Nassanasabhāva**nti ittarakhaṇatāya bhaṅgato uddhaṃ apassitabbasabhāvaṃ. Paloko bhedo etassa atthīti **palokinaṃ**. Tenāha **''bhijjanasabhāva''**nti. **Ñāṇena phusitvā phusitvā**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena aniccā pabhaṅgunoti ārammaṇato, uttarakālaṃ asammohato maggaparamparāya phusitvā phusitvā **vayaṃ passanto. Virajjatī**ti maggavirāgena virajjati. **Sammasanacāravedanā kathitā** āraddhavipassakānaṃ vasena desanāti. Lokiyalokuttarehi ñāṇehi yāthāvato parijānanaṃ paṭivijjhanaṃ **ñāṇaphusanaṃ**.

Sukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Pahānasuttavaṇṇanā

**251**. **Sabbampi** aṭṭhasatapabhedaṃ **taṇhaṃ chindi** samucchedapahānavasena pajahi. Tenāha **''samucchindī''**ti. Yadaggena taṇhā sabbaso samucchinnā, tadaggena sabbānipi saññojanānīti āha **''dasavidhampī''**tiādi. **Sammā**ti suṭṭhu. Pahānañca nāma upāyena ñāyena pahānanti āha **''hetunā kāraṇenā''**ti. **Dassanābhisamayā**ti asammohapaṭivedhā. Arahattamaggo hi uppajjamānova sabhāvapaṭicchādakaṃ mohaṃ viddhaṃsento eva pavattati, tena māno yāthāvato diṭṭho nāma hoti, **ayamassa dassanābhisamayo**. Yathā hi sūriye uṭṭhite andhakāro viddhaṃsiyamāno vihato, evaṃ arahattamagge uppajjamāne so sabbaso pahīno eva hoti, na tasmiṃ santāne patiṭṭhaṃ labhati, **ayamassa pahānābhisamayo**. Tena vuttaṃ **''arahattamaggo hī''**tiādi. **Kiccavasenā**ti asammohapaṭivedhasaṅkhātassa dassanakiccassa anipphādanavasena.

Ye ime cattāro antāti sambandho. **Mariyādanto**ti mariyādasaṅkhāto anto. Esa nayo sesattayepi. **Tesū**ti catūsu antesu. **Aduṃ catutthakoṭisaṅkhātaṃ** sabbasseva vaṭṭadukkhassa **antaṃ** paricchedaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca **akāsī**ti yojanā. **Samussayo** attabhāvo.

**Na riñcatī**ti na viveceti na vissajjeti. Tenāha **''sampajaññaṃ na jahatī''**ti, sampajaññaṃ na pariccajatīti attho. **Saṅkhyaṃ nopetī**ti imassa ''diṭṭhadhamme anāsavo''ti imassa vasena atthaṃ vadanto **''ratto duṭṭho''**ti avoca saupādisesanibbānavasena. **Saṅkhyaṃ nopetī**ti vā diṭṭhe-dhamme anāsavo dhammaṭṭho vedagū kāyassa bhedā manusso devoti vā paññattiṃ na upetīti anupādisesanibbānavasenapi attho vattabbo. Ettha ca sukhādīsu vedanāsu yathākkamaṃ rāgānusayādayo kathitāti āha – **''imasmiṃ sutte ārammaṇānusayo kathito''**ti. Yo hi rāgādi paccayasamavāye atiiṭṭhādīsu uppajjanāraho maggena appahīno, so ''rāgānusayo''tiādinā vutto, appahīnattho so maggena pahātabbo, na pariyuṭṭhānābhibhavatthoti.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4. Pātālasuttavaṇṇanā

**252**. Yattha patiṭṭhā natthi ekantikāti ekantikassa mahato pātassa alanti ayamettha attho adhippetoti āha **''natthi ettha patiṭṭhā''**ti. **Asambhūtattha**nti na sambhūtatthaṃ, musāti attho. **So**ti assutavā puthujjano. Yaṃ taṃ udakaṃ patatīti yojanā. Yasmā samuddapiṭṭhe antarantarā verambhavātasadiso mahāvāto uṭṭhahitvā mahāsamudde udakaṃ uggacchāpeti, taṃ kadāci cakkavāḷābhimukhaṃ, kadāci sinerupādābhimukhaṃ gantvā taṃ patihanati, tasmā vuttaṃ **''balavāmukhaṃ mahāsamuddassā''**tiādi. **Vegena pakkhanditvā**ti mahatā vātavegena samuddhataṃ teneva vegena pakkhandantañca hutvā. **Mahānarakapapāto viyā**ti yojanāyāmavitthāragambhīrasobbhapapāto viya hoti. **Tathārūpāna**nti tattha vasituṃ samatthānaṃ. **Asanta**nti abhūtaṃ. Atthavasena hi vācā abhūtaṃ nāma.

**Na patiṭṭhāsī**ti patiṭṭhaṃ na labhi. **Anibaddha**nti anibandhanatthaṃ yaṃkiñci. **Dubbalañāṇo**ti ñāṇabalarahito. ''Assutavā puthujjano''ti vatvā ''sutavā ariyasāvako''ti vuttattā **''sotāpanno dhura''**nti vuttaṃ. Itaresu ariyasāvakesu vattabbameva natthi. Tesañhi vedanā supariññātā. **Balavavipassako… pe… yogāvacaropi vaṭṭati** mattaso vedanānaṃ pariññātattā.

Pātālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

**253**. **Vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā**ti kiñcāpi sukhā, pariṇāmadukkhatā pana sukhavedanāya ekantikāti. **Vinivijjhanaṭṭhenā**ti pīḷanavasena attabhāvassa vijjhanaṭṭhena. **Hutvā**ti paccayasamāgamena uppajjitvā. Tena pākabhāvapubbako attalābho vutto. **Abhāvākārenā**ti bhaṅgupagamanākārena. Tena viddhaṃsabhāvo vutto. Ubhayena udayabbayaparicchinnatāya sikhappattaṃ aniccataṃ dasseti. Svāyaṃ hutvā abhāvākāro itarāsupi vedanāsu labbhateva, adhiko ca pana dvinnaṃ dukkhasabhāvo. Dukkhatāvasena purimānaṃ vedanānaṃ daṭṭhabbatāya dassitattā

pacchimāya vedanāya evaṃ daṭṭhabbatā dassitā. **Addā**ti ñāṇagatiyā sacchikatvā adakkhi. Ñāṇagamanañhetaṃ, yadidaṃ dukkhato dassanaṃ. **Santasabhāvaṃ** sukhadukkhato upasantarūpattā.

Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 6. Sallasuttavaṇṇanā

**254**. **Dvīsu janesū**ti sutavantaassutavantesu dvīsu janesu. **Anugatavedha**nti pubbe pavattavedhassa anugatavedhaṃ. **Balavatarā** diguṇā viya hutvā daḷhatarapavattiyā. **Evamevā**ti yathā viddhassa purisassa anuvedhanā balavatarā, evameva. **Samādhimaggaphalāni nissaraṇaṃ** vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhivasena. Samādhisīsena hettha jhānañca gahitaṃ. **So na jānāti** anadhigatattā. **Nissaraṇanti jānāti** anissaraṇameva. **Tāsaṃ** samadhigatānaṃ **sukhadukkhavedanānaṃ. Na vippayutto** appahīnakilesattā. **Saṅkhātadhammassā**ti saṅkhāya paññāya pariññātacatukkhandhassa. Tenāha **''tulitadhammassā''**ti. **Imasmimpi sutte** purimasutte viya **ārammaṇānusayova kathito,** so pana tattha vuttanayeneva veditabbo. Anurodhavirodhapahānassa vuttattā **khīṇāsavo dhuraṃ. Anāgāmīpi vaṭṭati,** tassa virodhappahānaṃ labbhati.

Sallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

**255**. Saddahitvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantīti yojanā. **Tatthā**ti tasmiṃ ṭhāne. Kammaṭṭhānānuyogo sappāyo yesaṃ te **kammaṭṭhānasappāyā,** satipaṭṭhānaratāti attho. **Aniccataṃ anupassanto**ti kāyaṃ paṭicca uppannāya vedanāya ca aniccataṃ anupassanto. **Vayaṃ anupassanto**tiādīsupi eseva nayo. **Vaya**nti pana tāya eva khayasaṅkhātaṃ. **Virāga**nti virajjanaṃ. **Paṭinissagga**nti pariccāgapaṭinissaggaṃ, pakkhandanapaṭinissaggampi vā.

**Āgamanīyapaṭipadā**ti ariyamaggassa āgamanaṭṭhāniyā pubbabhāgapaṭipadā. **Pubbabhāgāyeva** na lokuttarā. **Sampajaññaṃ** pubbabhāgiyameva. **Tisso anupassanā pubbabhāgāyeva** vipassanāpariyāpannattā. **Missakā**ti lokiyalokuttaramissakā. **Bhāvanākālo dassito** ''nirodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato rāgānusayo pahīyatī''ti vuttattā.

Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

**256-257**. **Phassaṃ paṭiccā**ti ettha phassasīsena phassāyatanānaṃ gahaṇaṃ. Na hi phassāyatanehi vinā phassassa sambhavo. Tenāha **''kāyova hi ettha phassoti vutto''**ti, phassasīsena vuttoti adhippāyo. **Navamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

**258**. Sukhavedanāya hitaṃ **sukhavedaniyaṃ**. So panesa hitabhāvo paccayabhāvenāti āha **''sukhavedanāya paccayabhūta''**nti. **Imasmimpi suttadvaye**ti imasmiṃ navame dasame ca suttepi. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanīyavedanā eva kathitā, na lokuttarāti adhippāyo.

Phassamūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 2. Rahogatavaggo

### 1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. **Yaṃkiñci vedayita**nti ‘‘sukhaṃ dukkhaṃ adukkhamasukha’’nti vuttaṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ, dukkhanti vattabbataṃ labhati pariyāyenāti attho. Tenāha **‘‘taṃ sabbaṃ dukkhanti attho’’**ti. **Yā esā**tiādīsu yo saṅkhārānaṃ aniccatāsaṅkhāto hutvā abhāvākāro, yā khayasabhāvatā vinassanasabhāvatā jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmanasabhāvatā, etaṃ sandhāya uddissa sabbaṃ vedayitaṃ dukkhanti mayā vuttanti ayaṃ saṅkhepattho. **Sā**ti saṅkhārānaṃ aniccatā. **Vedanānampi aniccatā eva** saṅkhārasabhāvattā. Tāsaṃ aniccatā ca nāma maraṇaṃ bhaṅgoti katvā tato uttari dukkhaṃ nāma natthīti **sabbā vedanā ‘‘dukkhā’’ti vuttā,** yathā ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti ca, ‘‘pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti ca vuttaṃ. **Idaṃ** suttapadaṃ. **Cattāro āruppā**ti catasso arūpasamāpattiyo. **Etthā**ti ca etasmiṃ paṭippassaddhivāre.

Rahogatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4. Agārasuttavaṇṇanā

262. **Puratthimā**ti vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṃ paccattavacanaṃ. **Paṭhamajjhānādivasenā**ti paṭhamadutiyajjhānavasena. **Anussativasenā**ti nidassanamattaṃ aññassapi upacārajjhānaggahitassa savitakkacārassa nirāmisassa sukhassa labbhanato. Tassapi vā **paṭhamajjhānādī**ti ettha **ādi-**saddena saṅgaho daṭṭhabbo. Kāmahetu dukkhappattānaṃ dukkhavedanā kāmāmisena **sāmisā vedanā. Anuttaravimokkhā** nāma arahattaphalaṃ. ‘‘Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī’’ti evaṃ pihaṃ upaṭṭhāpayato tasmiṃ anijjhamāne pihappaccayā **uppannadomanassavedanā**. Nekkhammanissitā upekkhāvedanā **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma. Savisesaṃ pana dassetuṃ **‘‘catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhavedanā’’**ti vuttaṃ.

Agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 5-8. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

263-266. **Heṭṭhā kathitanayāneva,** veneyyajjhāsayato pana tesaṃ desanāti daṭṭhabbaṃ. **Etthā**ti etesu catūsu suttesu. **Purimāni dve** ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hotī’’tiādinā nayena yāva khīṇāsavassa kilesapaṭippassaddhi, tāva desanāya pavattattā **‘‘paripuṇṇapassaddhikānī’’**ti vuttāni. Tāva paripūraṃ katvā adesitattā **‘‘pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni, desanāyā’’**tiādi vuttaṃ.

Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. **Daṇḍamuggaraṃ** aggasoṇḍamuggaraṃ. Kāḷasuttapakkhipanaṃ **kāḷasuttanāḷi**. Vāsiādīni pañca aṅgāni assāti **pañcakaṅgo**. Vatthuvijjāya vuttavidhinā kattabbanissayāni ṭhapetīti **thapati. Paṇḍitaudāyitthero,** na lāḷudāyitthero. **Dvepānandā**ti aṭṭhakathāya paduddhāro kato – ‘‘dvepi mayā ānandā’’ti pana pāḷiyaṃ. Pasādakāyasannissitā **kāyikā,** cetosannissitā **cetasikā**. Ādhipaccaṭṭhena sukhameva indriyanti **sukhindriyaṃ. Upavicāravasenā**ti rūpādīni upecca vicaraṇavasena. **Atīte** ārammaṇe. **Paccuppanne**ti addhāpaccuppanne. **Evaṃ** aṭṭhādhikaṃ sataṃ **aṭṭhasataṃ**.

**Pāṭiyekko anusandhī**ti pucchānusandhiādīhi visuṃ tehi asammisso eko anusandhi. **Ekāpi vedanā kathitā** ''tatra, bhikkhave, sutavā ariyasāvako''ti āharitvā ''phassapaccayā vedanā''ti. Yasmā bhagavā catutthajjhānupekkhāvedanaṃ vatvā – ''atthānanda, etasmā sukhā aññaṃ sukha''ntiādiṃ vadanto **thapatino vādaṃ upatthambhe**ti nāma. Tena hi upekkhāvedanā ''sukha''nteva vuttā santasabhāvattā. **Abhikkantatara**nti ativiya kantataraṃ manoramataraṃ. Tenāha **''sundaratara''**nti. **Paṇītatara**nti padhānabhāvaṃ nītatāya uḷārataraṃ. Tenāha **''atappakatara''**nti. **Sukhanti vuttā** paṭipakkhassa suṭṭhu khādanena, sukaraṃ okāsadānamassāti vā. **Nirodho sukhaṃ nāma** sabbaso udayabbayābhāvato. Tenāha **''niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā''**ti.

**Sukhasmiṃyevā**ti sukhamicceva paññapeti. **Nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā**ti nirodhasamāpattidesanāya sīsaṃ uttamaṃ katvā. Desanāya uddesādhimutte uṭṭhāpetvā vitthāritattā **''neyyapuggalassa vasenā''**ti vuttaṃ. **Dasamaṃ** anantarasutte vuttanayattā **uttānatthameva**.

Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 3. Aṭṭhasatapariyāyavaggo

### 1. Sīvakasuttavaṇṇanā

**269**. Cūḷā pana assa mahatī atthi savisesā, tasmā **''moḷiyasīvako''**ti vuccati. **Channaparibbājako**ti kambalādinā kopīnapaṭicchādakaparibbājako. **Pittapaccayānī**ti pittahetukāni. **''Tisso vedanā''**ti vatvā tāsaṃ sambhavaṃ dassetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. **Kusalavedanā uppajjati** pittapaccayā. **Pittabhesajjaṃ karissāmī**ti bhesajjasambharaṇatthañceva tadatthaṃ āmisakiñjakkhasambharaṇatthañca pāṇaṃ hanatīti yojanā. **Majjhatto** bhesajjakaraṇe udāsīno.

**Tasmā**ti yasmā pittādipaccayahetukanti attano ca lokassa ca paccakkhaṃ atidhāvanti ye samaṇā vā brāhmaṇā vā, tasmā tesaṃ micchā. Pittādīnaṃ tiṇṇampi samodhānasannipāte jātāni **sannipātikāni**. Purimautuno visadiso utuvipariṇāmoti āha **''visabhāgaututo jātānī''**ti. Anudako thaddhalūkhabhūmivibhāgo **jaṅgaladeso,** vuttavipariyāyena **anupadeso** veditabbo. **Malayaṃ** himasītabahulo, itaro uṇhabahulo.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena, jātāni pana asayhasahanaadesaakālacaraṇādinā veditabbānīti āha **''mahābhāravahanā''**tiādi. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikānī**ti āha – **''ayaṃ coro vā''**tiādi. **Kevala**nti bāhirapaccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ teneva. Tenāha **''kammavipākatova jātānī''**ti. **Sakkā paṭibāhituṃ** patīkārena. **Lokavohāro nāma kathito** pittasamuṭṭhānādisamaññāya lokasiddhattā. Kāmaṃ sarīrasannissitā vedanā kammanibbattāva, tassā pana paccuppannapaccayavasena evamayaṃ lokavohāroti vuttañceva gahetvā paravādapaṭisedho katoti daṭṭhabbaṃ.

Sīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

**270-278**. Vedanānaṃ aṭṭhādhikaṃ sataṃ, tassa aṭṭhasatassa tabbhāvassa pariyāyo kāraṇaṃ ettha atthīti **aṭṭhasatapariyāyo,** suttaṃ. Tenāha **''aṭṭhasatassa kāraṇabhūta''**nti. **Dhammakāraṇa**nti pariyattidhammabhūtaṃ kāraṇaṃ. **Kāyikā**ti pañcadvārakāyikā. Tenāha **''kāmāvacareyeva labbhantī''**ti, kāmabhūmikāti attho. **Arūpāvacare natthi,** tibhūmikāti attho. Tenāha – ''arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiya''nti. **Itarā** upekkhāvedanā. **Upavicaranti**

upecca pajjantīti attho. **Taṃsampayuttāna**nti vicārasampayuttānaṃ.

**Paṭilābhato**ti paṭiladdhabhāvato. **Samanupassato**ti paccavekkhato passato. **Atītaṃ** khaṇattayātikkamena atikkantaṃ, niruddhappattiyā **niruddhaṃ,** pakativijahanena **vipariṇataṃ. Samanussarato**ti cintayato. **Gehassita**nti kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi idha gehanissitadhammena gehapariyāyena vuttā.

**Vipariṇāmavirāganirodha**nti vipariṇāmanaṃ virajjanalakkhaṇaṃ nirujjhanañca viditvā. **Pubbe**ti atīte. **Etarahī**ti idāni vattamānā. **Sammappaññāya passato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca yāthāvato passato. **Ussukkāpetu**nti vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggapaṭivedhaṃ pāpetuṃ. Nibbānaṃ uddissa pavattitattā **nekkhammassitasomanassāni nāma. Lokāmisapaṭisaṃyuttāna**nti kāmaguṇanissitānaṃ. **Tadāyatana**nti taṃ āyatanaṃ taṃ kāraṇaṃ arahattaṃ. **Anuttaresu vimokkhesū**ti ariyaphaladhammesu. **Piha**nti adhigamicchaṃ.

**Upekkhā**ti somanassarahitaaññāṇupekkhā. Bālyayogato **bālassa,** tato eva **mūḷhassa puthujjanassa**. Kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa**. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**. Anekādīnave vaṭṭe ādīnavassa ajānanena **anādīnavadassāvino**. Paṭipattipaṭivedhabāhusaccābhāvena **assutavato puthujjanassa. Rūpaṃ sā nātivattati** na atikkamati ñāṇasampayuttābhāvato. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbadhamme saṅgaṇhanako. **Tatiyādīni** yāva dasamā heṭṭhā vuttanayattā **uttānatthāneva**.

Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

**279**. Ārammaṇato sampayogato ca kilesāmisena **sāmisā. Nirāmisāyā**ti nissakkavacanaṃ. **Nirāmisatarāvā**ti ekaṃsavacanaṃ tassā tathā nissametabbatāya. Sā hi pīti sabbaso santakilesāmise santāne pavattiyā accantasabhāvadhammārammaṇavisayatāya sayampi sātisayaṃ santasabhāvākārena pavattiyā nirāmisāyapi nirāmisatarā vuttā. Tenāha **''nanu cā''**tiādi. Idāni tamatthaṃ upamāya sādhetuṃ **''yathā hī''**tiādimāha. **Appaṭihārika**nti paṭiharaṇarahitaṃ appaṭihāraṃ, kenaci anāvaṭanti attho. **Sesavāresū**ti sukhavāraupekkhāvāresu.

Vimokkhavāro pana na atidiṭṭho itarehi visadisattā. Tenāha **''vimokkhavāre panā''**tiādi. **Rūpapaṭisaṃyutto**ti bhāvitarūpapaṭisaṃyutto. Sāmiso nāma yasmā sāmisarūpapaṭibaddhavutti ceva sāmisarūpapaṭibhāgañca, tasmā ''rūpāmisa''nti vuccati, tena rūpāmisena **sāmiso nāma**. Arūpāmisassa abhāvato **arūpapaṭisaṃyutto** vimokkho **nirāmiso nāma**.

Nirāmisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhasatapariyāyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 3. Mātugāmasaṃyuttaṃ

### 1. Paṭhamapeyyālavaggo

### 1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

**280-281**. **Aguṇaṅgehī**ti aguṇakoṭṭhāsehi. Rūpayatīti rūpaṃ, sarīrarūpaṃ. Sarīrarūpaṃ pāsaṃsaṃ

etassa atthīti rūpavā, tappaṭikkhepena **na ca rūpavā,** sampannarūpo na hotīti attho. Ñātikulato aññato vā āgatāya bhogasampadāya abhāvena **na bhogasampanno. Dussīlo**ti nissīlo. Nissīlatāya eva cassā pubbuṭṭhāyitādiācārābhāvo vutto. **Ālasiyo**ti ālasiyatāya yutto. **Pajañcassa na labhatī**ti pajābhāvasīsena tassā parivārahāni vuttā. **Parivattetabba**nti purisavasena parivattetabbaṃ.

Mātugāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

**282**. Āveṇitabbato mariyādāya visuṃ asādhāraṇato passitabbato **āveṇikāni**. Paṭipacceke puggale niyuttānīti **pāṭipuggalikāni. Paricārikabhāva**nti upaṭṭhāyikabhāvaṃ.

Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

**283-303**. **Maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti macchariyamalena abhibhūtena. **Tenā**ti kassaci kiñci adānena ca. **Etaṃ** ''maccheramalapariyuṭṭhitenā''tiādi vuttaṃ. **Vilokento vicarati** issāpakatacittatāya. **Pañcamādīni** yāva ekādasamā **uttānatthāneva**.

Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 3. Balavaggo

### 1. Visāradasuttavaṇṇanā

**304**. **Rūpasampatti rūpabalaṃ** taṃsamaṅgino upatthambhakabhāvato. Esa nayo sesesupi. Balāni hi sattānaṃ vuḍḍhiyā upatthambhakapaccayo hoti, yathā taṃ āhāro. Tenāha – **''imānī''**tiādi.

Visāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

**305-313**. **Abhibhavitvā** sabbaṃ antojanaṃ sāmikañca. **Nāsentī**ti nāsanaṃ adassanaṃ nenti nīharantīti attho.

Pasayhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 4. Jambukhādakasaṃyuttaṃ

### 1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā

**314**. **Nibbānaṃ āgammā**ti ettha **āgammā**ti sabbasaṅkhārehi nibbinnassa visaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivaṭṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānañhi taṃ adhigantvā ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tasmiṃ paramassāsabhāvena vimuttasaṅkhārassa paramagatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādike khepetīti taṃsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṃ anuppattinirodhagamanābhāvato **''nibbānaṃ āgamma rāgo**

**khīyatī''**ti vuttaṃ.

**Imināva suttenā**ti imināva jambukhādakasuttena. **Kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya** ''rāgakkhayo''tiādinā sutte āgatattā. ''Kilesakkhayamatta''nti avisesena vuttattā āha **''kassā''**tiādi. **Addhā attanoti vakkhati** ''parassa kilesakkhayena parassa nibbānasampatti na yuttā''ti. Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhaṇe kilesakkhayappattitā ca āpannāti āha – **''kiṃ pana tesu akhīṇesuyevā''**tiādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vattuṃ. Cittañhi atītānāgatādisabbaṃ ālambanaṃ karoti, na nipphannamevāti. Gotrabhūpi maggena yā kilesānaṃ anuppattidhammatā kātabbā, taṃ ārabbha pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇañāṇābhāvato. Na hi aññe dhammā viya nibbānaṃ, taṃ pana atigambhīrattā appattena ālambituṃ na sakkā, tasmā tena gotrabhunā pattabbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṃ, kilesakkhayamattataṃ vā icchato gotrabhuto puretaraṃ nipphannena kilesakkhayena bhavitabbaṃ. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

**Tasmā**tiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. **Taṃ panetaṃ** nibbānaṃ. **Rūpino dhammā arūpino dhammātiādīsū**ti **ādi**saddena lokuttaraanāsavādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Arūpadhammādibhāvaggahaṇena cassa parinipphannatā dīpitā. Tenāha **''na kilesakkhayamattamevā''**ti. Kilesakkhayamattatāya hi sati nibbānassa bahutā āpajjati ''yattakā kilesā khīyanti, tattakāni nibbānānī''ti. Abhāvassabhāvato gambhīrādibhāvo asaṅkhatādibhāvo ca na siyā, vutto ca so nibbānassa, tasmāssa paccetabbo parinipphannabhāvo. Yasmā ca sammutisaccārammaṇaṃ saṅkhatadhammārammaṇaṃ vā samucchedavasena kilese pajahituṃ na sakkoti, yato mahaggatañāṇaṃ vipassanāñāṇaṃ vā kilesavikkhambhanavasena tadaṅgavasena vā pajahati, tasmā ariyamaggañāṇassa sammutisaccasaṅkhatadhammārammaṇehi viparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ. Tathā hi taṃ samucchedavasena kilese pajahīti evaṃ parinipphannāsaṅkhatasabhāvaṃ nibbānanti niṭṭhamettha gantabbanti.

Nibbānapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā

**316-328**. **Pahāya gatattā**ti ariyamaggena jahitvā ñāṇagamanena gatattā. **Suṭṭhu gatā**ti sammā gatā paṭipannāti **sugatā. Parijānanattha**nti tīhi pariññāhi parijānanatthaṃ. **Dukkhasaṅkhāto**ti ''dukkha''nti saṅkhātabbo viditabbo ca **dukkhasabhāvo** dhammo **dukkhadukkhatā**. Yasmā dukkhavedanāvinimuttasaṅkhatadhamme sukhavedanāya ca yathā idha saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti dukkhapariyāyo niruppateva, tasmā dukkhasabhāvo dhammo ekena dukkhasaddena visesetvā vutto **''dukkhadukkhatā''**ti. **Sesapadadvaye**ti saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti etasmiṃ padadvaye. Saṅkhārabhāvena dukkhasabhāvo **saṅkhāradukkhatā**. Sukhassa vipariṇāmanena dukkhasabhāvo **vipariṇāmadukkhatā**.

Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

## 16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā

**329**. **Pabbajjāyā**ti pabbajitapaṭipattiyaṃ. **Dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū**ti dhammānudhammaṃ paṭipajjamāno bhikkhu. **Pāta**nti pāto. **Nacirassa**nti khippameva. Tenāha **''lahuyevā''**ti.

Dukkarapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambukhādakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 5. Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā

**330-331**. **Imināva nayenā**ti yo jambukhādakasaṃyutte atthanayo, imināva nayena. Iminā hi dve saṃyuttāni pāḷito atthato ca aññamaññaṃ sadisānevāti dasseti.

Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 6. Moggallānasaṃyuttaṃ

### 1-8. Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā

**332-339**. Kāmasahagatesu saññāmanasikāresu upaṭṭhahantesu byāpādādisahagatāpi saññāmanasikārā yathāpaccayaṃ upaṭṭhahantiyevāti vuttaṃ **''kāmasahagatāti pañcanīvaraṇasahagatā''**ti. Nīvaraṇānañhettha nidassanamattametaṃ, yadidaṃ kāmaggahaṇaṃ. Pahīnāvasesā cettha nīvaraṇā veditabbā, tasmā pañcaggahaṇaṃ na kattabbaṃ. **Tassā**ti mahāmoggallānattherassa **santato upaṭṭhahiṃsu** aciṇṇavasitāya. Tenāha **''hānabhāgiyaṃ nāma ahosī''**ti. **Ārammaṇa…pe… sahagatanti vuttaṃ** itaresaṃ abhāvato.

Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Animittapañhasuttavaṇṇanā

**340**. **Vipassanāsamādhiṃyeva,** na phalasamādhiṃ. **Chejjakiccaṃ na nipphajjati** avicchedavasena appavattanato. **Nikantī**ti vipassanaṃ assādentī pavattataṇhā. **Sādhetuṃ nāsakkhi** upakkiliṭṭhattā. **Nimittānusārī**ti niccasukhaattanimittānaṃ apūraṇato rāgadosamohanimittānipettha nimittāneva. **Vuṭṭhāna…pe… samādhi**nti etena yāva maggo nādhigato, tāva vuṭṭhānagāminivipassanamanuyuñjantopi yathārahaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ suññataṃ cetosamādhiṃ anuyutto viharatīti vattabbataṃ arahatīti dasseti. **Vipassanāsampayutta**nti vipassanāsaṅkhātañāṇasampayuttaṃ. **Cetosamādhi**nti cittasīsena vipassanāsamādhimāha. **Uparimaggaphalasamādhi**nti paṭhamamaggasamādhissa pageva adhigatattā.

Animittapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

**341-342**. **Aveccappasādenā**ti vatthuttayaṃ yāthāvato ñatvā uppannapasādena, maggenāgatapasādenāti attho. So pana kenaci asaṃhāriyo asampavedhīti āha **''acalappasādenā''**ti. **Abhibhavanti** attano puññānubhāvena.

Sakkasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Moggallānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 7. Cittasaṃyuttaṃ

### 1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

**343**. **Bhogagāma**nti bhoguppattigāmaṃ. **Pavattatī**ti appaṭihataṃ hutvā pavattati paṭisambhidappattiyā.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**2. Paṭhamaisidattasuttavaṇṇanā**

**344**. **Avisāradattā**ti pañhaṃ byākātuṃ veyyattiyābhāvena asamatthattā. Upāsako theresu byākātuṃ asakkontesu sayaṃ byākātukāmo pucchati, na vihesādhippāyo. Paṭhamavacanena abyākaronte disvāva punappunaṃ pucchitaṃ viheso viya hotīti katvā vuttaṃ **''vihesetī''**ti.

Paṭhamaisidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**3. Dutiyaisidattasuttavaṇṇanā**

**345**. **Avantiyā**ti avantiraṭṭhe, taṃ pana majjhimapadesato dakkhiṇadisāyaṃ. Tenāha **''dakkhiṇāpathe''**ti. **Adhippāyenā**ti tassa vacanassa anumodanādhippāyena vadati, na pana tato kiñci gahetukāmatādhippāyena.

Dutiyaisidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā**

**346**. **Tesaṃ anujānanto**ti tesaṃ dāsakammakarānaṃ sesake yathāruci vicāraṇaṃ anujānanto. **Kudhita**nti balavatā sūriyasantāpena saṅkuthitaṃ. Tenāha **''heṭṭhā''**tiādi. **Atitikhiṇa**nti ativiya tikkhadhātukaṃ. **Asambhinnapada**nti aññattha anāgatattā tipiṭake avomissakapadaṃ, idheva āgatapadanti attho. **Paṭilīyamānenā**ti paṭikaṃsena visesanena vilīyamānena kāyena.

**Ettha cā**ti etasmiṃ adhiṭṭhāniddhikaraṇe. **Abbhamaṇḍapaṃ katvā**ti samantato chādanavasena maṇḍapaṃ viya meghapaṭalaṃ uppādetvā. **Devo**ti megho. **Ekamekaṃ** phusitakaṃ **phusāyatu** jālavinaddhaṃ viya vassatu. Evaṃ vuttappakārena nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānanti catukkamettha sambhavatīti dasseti **''ettha cā''**tiādinā. **Yathā tathā**ti yathāvuttesu catūsu pakāresu yena vā tena vā pakārena **karontassa. Kataparikammassā**ti ''evaṃ vā evaṃ vā hotū''ti pavattitaparikammacittassa. **''Parikammānantarenā**ti adhiṭṭhānacittuppādanatthaṃ samāpannapādakajjhānato vuṭṭhāya adhiṭṭhānacittassa ekāvajjanavīthiyaṃ pavattaparikammaṃ sandhāya vutta''nti vadanti.

Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā**

**347**. Elaṃ vuccati doso, taṃ etassa natthīti nelaṃ, taṃ aṅgaṃ etassāti **nelaṅgo,** suvisuddhasīlaguṇo. Tenāha ''nelaṅganti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacana''nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dosābhāvameva dassetuṃ **''nelaṅgoti niddoso''**ti vuttaṃ. **Etaṃ bhikkhuṃ āgacchanta**nti mahākappinattheraṃ sandhāya vuttaṃ. **Attano diṭṭhena kathesī**ti attano sabbaññutaññāṇena paccakkhato upalakkhitena atthena kathesi. **Ayaṃ pana nayaggāhenā**ti ayaṃ pana gahapati asutvā kevalaṃ nayaggāhena āha.

Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**6. Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā**

**348**. **Nirodhaṃ valañjeti** anāgāmibhāvato. **Ime saṅkhārā**ti ime ''kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro,

cittasaṅkhāro’’ti vuccamānā tayo saṅkhārā. Saddatopi, atthatopi **aññamaññaṃ missā,** tato eva **āluḷitā** ākulā, **avibhūtā** dubbibhāvanā, **duddīpanā** asaṅkarato dīpetuṃ dukkarā. Tathā hi kusalacetanā eva ‘‘kāyasaṅkhāro’’tipi vuccati, ‘‘vacīsaṅkhāro’’tipi, ‘‘cittasaṅkhāro’’tipi. Assāsapassāsāpi katthaci ‘‘kāyasaṅkhāro’’ti, vitakkavicārāpi ‘‘vacīsaṅkhāro’’ti vuccanti, saññāvedanāpi ‘‘cittasaṅkhāro’’ti vuccanti. Tena vuttaṃ **‘‘tathā hī’’**tiādi. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṃ **ādānaṃ,** sampattassa hatthe karaṇaṃ **gahaṇaṃ,** gahitassa vissajjanaṃ **muñcanaṃ,** phandanaṃ **copanaṃ pāpetvā** nipphādetvā. **Hanusañcopana**nti kāyaviññattivasena pubbabhāge hanusañcopanaṃ katvā. Evañhi vacībhedakaraṇaṃ. **Evaṃ ime**tiādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṃ.

**Padatthaṃ pucchati** itarasaṅkhārehi padatthato visesaṃ kathāpessāmīti. **Kāyanissitā**ti ettha kāyanissitatā ca nesaṃ tabbhāvabhāvitāya veditabbā, na kāyassa nissayapaccayatāvasenāti dassento **‘‘kāye sati honti, asati na hontī’’**ti āha. **Kāyo**ti cettha karajakāyo daṭṭhabbo. **Cittanissitā**ti cittaṃ nissāya taṃ nissayapaccayabhūtaṃ labhitvā uppannā.

‘‘Samāpajjāmī’’ti padassa samīpe vuccamānaṃ ‘‘samāpajjissa’’nti padaṃ āsannānāgatakālavācī eva bhavituṃ yuttaṃ, na itaranti āha – **‘‘padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito’’**ti. Tayidaṃ tassa tathā vattabbatāya vuttaṃ, na pana tassa tathā cittapavattisambhavato. Samāpannepi eseva nayo. **Purimehī**ti ‘‘samāpajjissaṃ samāpajjāmī’’ti dvīhi padehi. **Pacchimenā**ti ‘‘samāpanno’’ti padena.

**Bhāvitaṃ hoti** uppāditaṃ hoti nirodhasamāpannatthāya. Anupubbasamāpattisamāpajjanasaṅkhātāya nirodhabhāvanāya taṃ cittaṃ bhāvitaṃ hoti. Tenāha **‘‘yaṃ ta’’**ntiādi. **Dutiyajjhāneyevā**ti dutiyajjhānakkhaṇe **nirujjhati**. Tattha anuppajjanato anuppādanato heṭṭhā nirodhoti adhippeto. Catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ tajjā parikammasiddhā yā appavatti, tattha ‘‘nirodhasamāpattisaññā’’ti, yā nesaṃ tathā appavatti. Sā **‘‘antonirodhe nirujjhatī’’**ti vuttā.

‘‘Cittasaṅkhāro niruddho’’ti vacanato tadaññesaṃ anirodhaṃ icchantānaṃ vādaṃ dassento **‘‘cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato’’**tiādiṃ vatvā tattha atippasaṅgadassanamukhena taṃ vādaṃ nisedhetuṃ **‘‘te vattabbā’’**tiādimāha. **Abhinivesaṃ akatvā**ti yathāgate byañjanamatte abhinivesaṃ akatvā. **Ācariyānaṃ naye**ti ācariyānaṃ paramparāgate dhammanaye dhammanettiyaṃ **ṭhatvā**.

**Kiriyamayapavattasmi**nti parittabhūmakakusalākusaladhammapabandhe **vattamāne**. Tasmiñhi vattamāne kāyika-vācasika-kiriyasampavatti hoti, dassana-savanādivasena ārammaṇaggahaṇe pavattamāneti attho. Tenāha – **‘‘bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesū’’**ti. **Makkhitāni viyā**ti puñchitāni viya honti ghaṭṭanāya vibādhitattā. Etenāyaṃ ghaṭṭanā pañcadvārikaviññāṇānaṃ vegasā uppajjanāya na ārammaṇanti dasseti. Tenevāha – **‘‘antonirodhe pañca pasādā ativiya virocantī’’**ti.

**Tato paraṃ sacittako bhavissāmī**ti idaṃ atthato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ – ‘‘ettakaṃ kālaṃ acittako bhavissāmī’’ti eteneva tassa atthassa siddhattā. **Yaṃ evaṃ bhāvita**nti ettha visuṃ cittassa bhāvanā nāma natthi, addhānaparicchedaṃ pana katvā nirodhasamāpattatthāya kātabbaparikammabhāvanāya eva tassa sijjhanato.

**Sā panesā** nirodhakathā. **Dvīhi balehī**ti samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārāna**nti tiṇṇaṃ kāyavacīcittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanādīnaṃ aṭṭhannaṃ anupassanāñāṇānaṃ, aṭṭhannañca maggaphalañāṇānaṃ vasena imāhi soḷasahi ñāṇappavattīhi. **Navahi samādhicariyāhī**ti aṭṭha samāpattiyo aṭṭha samādhicariyā, tāsaṃ upacārasamādhi samādhibhāvasāmaññena ekā samādhicariyāti evaṃ navahi samādhicariyāhi. **Vasībhāvatāpaññā**ti vasībhāvatāsaṅkhātā paññā. **Sabbākārena visuddhimagge kathitā,** te tāva ākārā tiṭṭhantu, sarūpamattassa panassa vattabbanti āha – **‘‘ko panāyaṃ nirodho nāmā’’**ti. Yadi khandhānaṃ appavatti, **atha kimatthametaṃ** jhānasukhādiṃ viya **samāpajjantī**ti āha **‘‘saṅkhārāna’’**ntiādi.

**Phalasamāpatticitta**nti arahattaṃ anāgāmiphalacittaṃ. ‘‘Tato paraṃ bhavaṅgasamaye’’ti vuttattā āha **‘‘kiṃ pana…pe… na samuṭṭhāpetī’’**ti. **Samuṭṭhāpeti** rūpasamuppādakattā. **Imassā**ti nirodhaṃ samāpannabhikkhuno. **Sā na samuṭṭhāpetī**ti sā catutthajjhānikā phalasamāpatti na samuṭṭhāpeti assāsapassāse. Phalasamāpattiyā catutthajjhānikabhāvo kathaṃ nicchitoti āha – **‘‘kiṃ vā etenā’’**tiādi. Vakkhamānākārenapi parihāro hotīti. **Santasamāpattito**ti nirodhasamāpattimeva sandhāya vadati. **Abbohārikā honti** atisukhumasabhāvattā, sañjīvattherassa pubbe samāpattikkhaṇe assāsapassāsā abbohārikabhāvaṃ gacchanti. Tena vuttaṃ **‘‘bhavaṅgasamayenevetaṃ kathita’’**nti.

**Kiriyamaya …pe… uppajjatī**ti kasmā vuttaṃ? Nanu bhavaṅguppattikālampi vitakkavicārā uppajjantevāti? Kiñcāpi uppajjanti, vacīsaṅkhāralakkhaṇappattā pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘kiṃ bhavaṅga’’**ntiādi vuttaṃ.

**Suññato phassotiādayo saguṇenapi ārammaṇenā**ti ārammaṇabhūtametaṃ. **Suññatā nāma phalasamāpatti** niccasukhaattasabhāvato suññattā. **‘‘Suññato phasso’’ti vuttaṃ** vuttanayena suññasabhāvattā. **Animittā nāma phalasamāpatti** rāganimittādīnaṃ abhāvato. **Appaṇihitā nāma phalasamāpatti** rāgapaṇidhiādīnamabhāvato. Sesaṃ vuttanayameva. Tenāha **‘‘animittappaṇihitesupi eseva nayo’’**ti. **Rāganimittādīna**nti ettha **ādi-**saddena saṅkhāranimittassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Yadaggena phalasamāpattisamphasso suññato nāma, tadaggena phalasamāpattipi suññatā nāma, phassasīsena pana desanā āgatāti tathā vuttaṃ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Āgamanaṃ ettha, etāyāti vā āgamanikā, sā eva **āgamaniyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Vuṭṭhāti** nimittato maggassa uppādanena. **Animittā nāma** niccanimittassa ugghāṭanato. Ettha ca vuṭṭhānameva pamāṇaṃ, na pariggahadassanāni. **Appaṇihitā nāma** sukhapaṇidhiyā paṭipakkhato. **Suññatā nāma** attadiṭṭhiyā ujupaṭipakkhattā sattasuññatāya sudiṭṭhattā. **Maggo animitto nāma** vipassanāgamanato. **Phalaṃ animittaṃ nāma** maggāgamanato. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena, vipassanāya animittādināmalābho avavatthitoti adhippāyo. Tena vuttaṃ **‘‘tasmā’’**tiādi. Yasmā pana sā maggavuṭṭhānakāle evarūpāpi hotīti tassa vasena maggaphalānaṃ viya phassassapi pavattirūpattā yathāvutto vikappo anavasaroti daṭṭhabbaṃ. **Tayo phassā phusantī**ti puggalabhedavasena vuttaṃ. Na hi ekaṃyeva puggalaṃ etasmiṃ khaṇe tayo phassā phusanti. ‘‘Tividho phasso phusatī’’ti vā bhavitabbaṃ. Yasmā pana ‘‘nirodhaphalasamāpattiyā vuṭṭhitassā’’tiādi yassa yathāvuttā tayo eva phassā sambhavanti, tassa anavasesaggahaṇavaseneva vuttaṃ **‘‘tayo phassā phusantī’’**ti.

**Nibbānaṃ viveko nāma** sabbasaṅkhāravivittabhāvato. Tasmiṃ viveke ekanteneva ninnapoṇattā eva hi te paṭippassaddhasabbussukkā uttamapurisā catunnaṃ khandhānaṃ appavattiṃ anavasesaggahaṇalakkhaṇaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjantīti.

Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 7. Godattasuttavaṇṇanā

**349**. **Nesa**nti appamāṇacetovimutti-ākiñcaññacetovimuttisaññitānaṃ jhānānaṃ. Atthopi nānāti ānetvā yojanā. Pharaṇaappamāṇatāya **‘‘appamāṇā cetovimuttī’’**ti laddhanāmaṃ brahmavihārajjhānanti āha **‘‘bhūmantarato’’**tiādi. **Ākiñcaññā cetovimuttī**ti ākiñcaññāyatanajjhānanti āha **‘‘bhūmantarato’’**tiādi. **Vipassanā**ti aniccānupassanā, sabbāpi vā. **Pamāṇakaraṇo** nāma yassa sayaṃ uppajjati, tassa guṇābhāvadassanavasena pamāṇakaraṇato.

**Pharaṇaappamāṇatāyā**ti pharaṇavasena appamāṇagocaratāya. **Nibbānampi appamāṇameva** pamāṇagocarānaṃ kilesānaṃ ārammaṇabhāvassapi anāgamanato. **Khala**nti khale pasāritasālisīsādibhaṇḍaṃ. **Kiñcehī**ti maddassu. Tenāha **‘‘maddanaṭṭho’’**ti. Ārammaṇabhūtaṃ, palibuddhakaṃ vā natthi etassa kiñcananti akiñcanaṃ, akiñcanameva **ākiñcaññaṃ**.

**Rūpanimittassā**ti kasiṇarūpanimittassa. **Na gahitā**ti sarūpato na gahitā, atthato pana gahitā eva. Tenāha – **''sā suññā rāgenātiādivacanato sabbattha anupavitthāvā''**ti.

**Nānā**ti saddavasena. **Ekatthā**ti ārammaṇavasena ārammaṇabhāvena ekasabhāvā. Tenāha **''appamāṇaṃ…pe… ekatthā''**ti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇassa vasena. Cattāro hi maggā, cattāri phalāni ārammaṇavasena nibbānapaviṭṭhatāya ekatthā ekārammaṇā. **Aññasmiṃ pana ṭhāne**ti idaṃ visuṃ visuṃ gahetvā vuttaṃ appamāṇādi pariyāyavuttaṃ, nibbānaṃ ārabbha pavattanato. Tasmā **''aññasmi''**nti idaṃ tena tena pariyāyena tattha tattha āgatabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ.

Godattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

**350**. **Āgatāgamo**ti vācuggatapariyattidhammo. **Viññātasāsano**ti paṭividdhasatthusāsano. Tenāha **''anāgāmī''**tiādi. **Naggabhogga**nti avasanabhāvena naggaṃ, kuṭilajjhāsayatāya bhoggaṃ, tato eva **nissirikaṃ**. Naggatāya hi so rūpena nissiriko, bhoggatāya cittena. **Bhagavato saddhāyā**ti bhagavati saddhāya. Tasmiṃ saddahanā okappanā tassa saddhātipi vattabbataṃ labhati. **Gacchāmī**ti āgacchāmi, bujjhāmīti attho. Etaṃ nigaṇṭhena pucchitamatthamāha.

**Kāyaṃ unnāmetvā**ti kāyaṃ abbhunnāmetvā. **Kucchiṃ nīharitvā**ti piṭṭhiyā ninnamanena kucchiṃ purato nīharitvā. **Gīvaṃ** pasāraṇavasena **paggayha** paggahetvā **sabbaṃ disaṃ pekkhamāno**. Sabbamidaṃ nigaṇṭhassa pahaṭṭhākāradassanatthaṃ ''idāni samaṇassa gotamassa upari vādaṃ āropetuṃ labbhatī''ti. Tenāha **''vātaṃ vā so''**tiādi. **Sakāraṇā**ti yuttisahitā. **Pañhamaggo**ti pañhasaṅkhāto vīmaṃsā, evaṃ bhavitabbanti citteneva parivīmaṃsā pañhā. **Eko uddeso**ti ekaṃ uddisanaṃ atthassa saṃkhittavacanaṃ. **Veyyākaraṇa**nti niddisanaṃ atthassa vicāretvā kathanaṃ. **Eva**nti iminā nayena. **Sabbatthā**ti sabbesu pañhuddesaveyyākaraṇesu attho vitthārato veditabbo.

Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

**351**. Alaṃ samattho ariyabhāvāyāti **alamariyo**. Ñeyyajānanaṭṭhena ñāṇameva paccakkhato dassanaṭṭhena ñāṇadassanaṃ, soyeva atisayaṭṭhena **ñāṇadassanaviseso**. Pāvaḷā vuccati ānisadapadeso, taṃ pāvaḷaṃ rajoharaṇatthaṃ nipphoṭīyati etāyāti **pāvaḷanipphoṭanā,** morapiñchavatti.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

**352**. Mattarājā nāma eko bhummadevo bhūtādhipati surāpotalarukkhanivāsī. Tena vuttaṃ **''mattarājakāle''**ti. **''Osadhitiṇavanappatīsū''**ti vatvā te yathākkamaṃ dassento **''harītakā…pe… rukkhesu cā''**ti āha. **Patthanāvasena** cittaṃ **ṭhapehi. Samijjhissatī**ti yathādhippāyaṃ samijjhissati. **Tena hī**ti yasmā taṃ devāpi āsannamaraṇaṃ maññanti, tasmā sā varameva bhavissati, taṃ tumhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti adhippāyo.

Gilānadassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 8. Gāmaṇisaṃyuttaṃ

**1. Caṇḍasuttavaṇṇanā**

**353**. ‘‘Yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti evaṃ pañhapucchanena dhammasaṅgāhakattherehi **caṇḍoti gahitanāmo. Pākaṭaṃ karotīti dasseti** attano caṇḍabhāvaṃ.

Caṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā**

**354**. Vāloti vuccati tālo, tassa tālapuṭaṃ nāma. Yathā āmalakīphalasamānakaṃ, so pana tālasadisamukhavaṇṇattā **tālapuṭoti evaṃnāmako**. Tenāha **‘‘tassa kirā’’**tiādi. **Abhinīhārasampanno** anekesu kappesu sambhatasāvakabodhisambhāro. Tathā hesa asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro jāto. **Sahassaṃ denti** naccaṃ passitukāmā. **Samajjavesa**nti nepaccavesaṃ. **Kīḷaṃ katvā**ti naccakīḷitaṃ kīḷitvā, naccitvāti attho.

Pubbe tathāpavattavuttantadassane **saccena,** tabbipariyāye **alikena. Rāgapaccayā**ti rāguppattiyā kāraṇabhūtā. **Mukhato…pe… dassanādayo**ti **ādi-**saddena mukhato aggijālanikkhamadassanādike saṅgaṇhāti. **Aññe ca…pe… abhinayā**ti kāmassādasaṃyuttānaṃ siṅgārahassaabbhutarasānañceva ‘‘aññe cā’’ti vuttasantabībhaccharasānañca dassanakā abhinayā. **Dosapaccayā**ti dosuppattiyā kāraṇabhūtā. **Hatthapādacchedādī**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṃ ruddavīrabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. **Mohapaccayā**ti mohuppattiyā kāraṇabhūtā. **Evamādayo**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṃ karuṇāsantabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. Te hi rase sandhāya pāḷiyaṃ ‘‘ye dhammā rajanīyā, ye dhammā dosanīyā, ye dhammā mohanīyā’’ti ca vuttaṃ.

**Naṭavesaṃ gahetvāva paccanti** kammasarikkhavipākavasena. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ yathāvuttaṃ niraye paccanaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘pahāso nāma nirayo, tattha upapajjatī’’ti **vuttaṃ**. Yathā loke atthavisesavasena sakammakānipi padāni akammakāni bhavanti ‘‘vimuccati puriso’’ti, evaṃ idha atthavisesavasena akammakaṃ sakammakaṃ katvā vuttaṃ – **‘‘nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmī’’**ti. Ko pana so atthaviseso? Asahanaṃ akkhamanaṃ, tasmā **na rodāmi** na sahāmi, na akkhamāmīti attho. Rodanakāraṇañhi asahanto tena abhibhūto rodati. Tamevassa sakammakabhāvassa kāraṇabhūtaṃ atthavisesaṃ **‘‘na assuvimocanamattenā’’**ti vuttaṃ. **Mataṃ vā, amma, rodantī**ti etthāpi mataṃ rodanti, tassa maraṇaṃ na sahanti, nakkhamantīti pākaṭoyamatthoti.

Tālapuṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā**

**355-357**. Yujjhanaṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Tenāha – **‘‘yuddhena jīvikaṃ kappanako’’**ti, **ussāhaṃ vāyāmaṃ karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṃ vāyāmaṃ karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikaṃ āpadaṃ pāpenti. Tenāha **‘‘maraṇaṃ paṭipajjāpentī’’**ti. **Duṭṭhu ṭhapita**nti duṭṭhākārena attano paresañca atthāvahabhāvaṃ na gataṃ paṭipannaṃ. Parehi saṅgāme jitā hatā ettha jāyantīti **parajito nāma nirayo**. Asidhanugadāyasaṅkucakkāni **pañcāvudhāni. Taṃ sandhāyā**ti taṃ yodhājīvaṃ puggalaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘yo so’’tiādi **vuttaṃ. Catutthapañcamesū**ti hatthārohaassārohasuttesu. **Eseva nayo**ti eso tatiye vutto eva atthato visesābhāvato.

Yodhājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

**6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā**

**358**. **Pacchābhūmivāsino**ti aparadesavāsino. **Udakasuddhikabhāvajānanatthāyā**ti attano

udakasuddhikabhāvaṃ jānanatthañceva lokassa ca udakena suddhi hotīti imassa atthassa jānanatthañca. **Upari yāpentī**ti upari brahmalokaṃ yāpenti. **Sammā ñāpentī**ti sammā ujukaṃyeva saggaṃ lokaṃ gamenti. Tenāha – **''saggaṃ nāma okkāmentī''**ti, avakkāmenti ogāhāpentīti attho. **Anuparigaccheyyā**ti anuparito gaccheyya.

Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**7. Khettūpamasuttavaṇṇanā**

**359**. **Thaddha**nti kathinaṃ lūkhaṃ. **Ūsara**nti ūsajātaṃ. Catūhipi oghehi anabhibhavanīyatāya **ahaṃ dīpo**. Sabbaparissayehi anabhibhavanīyatāya **ahaṃ leṇo**. Sabbadukkhaparittāsanato tāyanaṭṭhena **ahaṃ tāṇaṃ**. Sabbabhayahiṃsanato **ahaṃ saraṇa**nti yojetabbaṃ.

**Udakamaṇiko**ti mahantaṃ udakabhājanaṃ. Bahi vissandanavasena udakaṃ na haratīti **ahārī,** parito na paggharatīti **aparihārī. Sakkaccameva desenti** saddhammagāravassa sabbasattesu mahākaruṇāya ca buddhānaṃ samānarasattā. **Catasso pana parisā** satthugāravena attano ca saddhāsampannatāya **saddahitvā okappetvā suṇanti,** tasmā tā desanāphalena yujjanti. Kiccasiddhiyā satthu desanā tattha **sakkaccadesanā nāma jātā**.

Khettūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā**

**360**. ''Yo koci puriso pāṇātipātī musāvādī, sabbo so āpāyiko''ti vatvā puna ''yaṃbahulaṃ yaṃbahulaṃ karoti, tena duggatiṃ gacchatī''ti vadanto **attanāva attano vādaṃ bhindati. Evaṃ sante**ti yadi bahuso katena pāpakammena āpāyiko, ''yo koci pāṇamatipātetī''tiādivacanaṃ micchāti. **Cattāri padānī**ti ''yo koci pāṇamatipātetī''tiādinā nayena vuttā cattāro atthakoṭṭhāsā. **Diṭṭhiyā paccayā honti** ''atthi kho pana mayā''tiādinā ayoniso ummujjantassa. **Balasampanno**ti samattho. **Saṅkhadhamako**ti saṅkhassa dhamanakicce cheko. **Adukkhenā**ti sukhena. **Upacāropi appanāpi vaṭṭati** ubhinnaṃ sāmaññavacanabhāvato. Appamāṇakatabhāvo labbhateva. Tathā hi taṃ kilesānaṃ vikkhambhanasamatthatāya dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **''mahaggata''**nti vuccati.

**Na ohīyatī**ti yasmiṃ santāne kāmāvacarakammaṃ, mahaggatakammañca katūpacitaṃ vipākadāne laddhāvasaraṃ hutvā ṭhitaṃ, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayaṃ tattha ohīyitvā attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha **''taṃ kāmāvacarakamma''**ntiādi. **Kilesavasenā**ti pāpakammassa mūlabhūtakilesavasena. Pāṇātipātādayo hi dosamohalobhādimūlakilesasamuṭṭhānā. **Kilesavasenā**ti vā kammakilesavasena. Vuttañhetaṃ – ''pāṇātipāto kho, gahapatiputta, kammakileso''tiādi (dī. ni. 3.245). **Yathānusandhināva gata**nti yathānusandhisaṅkhātaanusandhinā osānaṃ gataṃ saṃkilesasammukhena uṭṭhitāya vodānadhammavasena niṭṭhāpitattā.

Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

**9. Kulasuttavaṇṇanā**

**361**. **Evaṃ pavattaīhitikā**ti evaṃ dvidhā pavattaīhitikā. **Dvīhitikā** dukkarajīvikapayogā. Salākamattaṃ vuttaṃ etthāti **salākā vuttā,** purimapade uttarapadalopo. **Ubhatokoṭika**nti yadi ''kulānudayaṃ na vaṇṇemī''ti vadati, ''bhūtā nikkaruṇā samaṇa tumhe''ti vādaṃ āropehi. Atha sabbadāpi ''kulānudayaṃ vaṇṇemī''ti vadati. Evaṃ sante ''kasmā evaṃ dubbhikkhe kāle mahatiyā parisāya parivuto janapadacārikaṃ carantā kulūpacchedāya paṭipajjathā''ti evaṃ ubhatokoṭikaṃ vādaṃ

āropehīti gāmaṇiṃ uyyojesi.

**Dve ante**ti ubho koṭiyo. **Bahi nīharitu**nti na vaṇṇemi vaṇṇemīti dve ante mocento taṃ pucchitamatthaṃ **bahi nīharati** nāma. Tattha dosaṃ datvā codento taṃ apucchaṃ karonto gilitvā viya anto **paveseti** nāma.

**Ito so gāmaṇī**tiādi attano bhikkhūnaṃ aññesañca atthakāmānaṃ bhikkhappadānena aniṭṭhappattiabhāvadassanatthaṃ āraddhaṃ. **Dānena sambhūtānī**ti dānamayena puññakiriyavatthunā sammadeva bhūtiṃ vaḍḍhiṃ pattāni. Saccena ariyavohārena sammadeva bhūtāni uppannāni **saccasambhūtānī**ti āha **''saccaṃ nāma saccavāditā''**ti. **Sesasīla**nti aṭṭhavidhaariyavohārato aññasīlaṃ. **Nihita**nti tasmiṃ kule pubbapurisehi nidhānabhāvena nihitaṃ. **Duppayuttā**ti kasivāṇijjādivasena duṭṭhu payuttā kammantā. **Vipajjantī**ti nassanti. **Kulaṅgāro**ti kulassa aṅgārasadiso vināsakapuggalo. **Aniccatā**ti maraṇaṃ. Tasmiṃ kule padhānapurisānaṃ bhogānaṃ vā sabbaso vināso. Tenāha **''hutvā abhāvo''**tiādi.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

**362**. **Taṃ parisa**nti taṃ rājantepure nisinnaṃ rājaparisaṃ. **Nayaggāhe**ti kutocipi asutvā kevalaṃ attano eva matiyā nayaggahaṇe ṭhatvā.

**Kāretuṃ vaṭṭati** sati sambhave paṭisaṅkhārassa, senāsanavināso na ajjhupekkhitabboti adhippāyo. Attano ettha kiccāvasāne yaṃ gihīnaṃyeva santakaṃ tāvakālikaṃ, taṃ gihivikatanti āha **''gihivikataṃ katvā''**ti. **Na vadāmi** pabbajjitāsāruppato.

Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

**363**. **Evaṃnāmake**ti mallā nāma jānapadino rājakumārā, nesaṃ nivāsatāya ''mallā''icceva bahuvacanavasena laddhanāmattā evaṃnāmake janapade. Natthi etassa pattiyā kālantarasaññito kāloti **akālo,** so eva **akāliko**. Tenāha – **''kālaṃ anatikkamitvā pattenā''**ti. So pana ''yaṃkiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlaka''nti evaṃ vutto dukkhassa chandamūlabhāvo, evaṃ chandamūlakassa dukkhassa kathitattā **''imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathita''**nti vuttaṃ.

Bhadrakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

**364**. **Rāsiṃ katvā** mārapāsavasena, tatrāpi antarabhedena vibhajitvā pucchitabbapañhe ekato rāsiṃ katvā. Tapanaṃ attaparitāpanaṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassiṃ**. So pana taṃ tapaṃ nissāya ṭhito nāma hotīti vuttaṃ **''tapanissitaka''**nti. So pana anekākārabhedena lūkhaṃ pharusaṃ jīvanasīlattā **lūkhajīvī nāma**. Tenāha **''lūkhajīvika''**nti. Majjhimāya paṭipattiyā uppathabhāvena avaniyā gandhabbāti **antā,** tato eva lāmakattā **antā**. Lāmakampi ''anto''ti vuccati ''antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ (itivu. 91; saṃ. ni. 3.80), eko anto''ti evamādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90). Aṭṭhakathāyaṃ pana aññamaññaādhārabhāvaṃ urīkatvā **''koṭṭhāsā''**ti vuttaṃ. Hīno gāmoti pāḷi. Gāma-saddo hīnapariyāyoti adhippāyenāha **''gāmmo''**ti. Gāme bhavoti **gāmmo**. **Gāma-**saddo cettha gāmavāsivisayo ''gāmo āgato''tiādīsu viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana **''gāmavāsīnaṃ dhammo''**ti vuttaṃ, tesaṃ cārittanti attho. **Atta-**saddo idha sarīrapariyāyo ''attantapo''tiādīsu viyāti āha **''sarīradukkhakaraṇanti attho''**ti.

**Etthā**ti etasmiṃ tapanissitagarahitabbapade kasmā antadvayamajjhimapaṭipadāgahaṇaṃ? Attakilamathānuyogo tāva gayhatu idamatthitāyāti adhippāyo. Kāmabhogītapanissitakanijjaravatthūnaṃ dassane yathādhippetassa atthassa vibhajitvā kathanaṃ sambhavatīti te dassetvā adhippetattho kathito.

**Tamattha**nti yo ''kāmabhogītapanissitakesu garahitabbeyeva garahati, pasaṃsitabbeyeva ca pasaṃsatī''ti vutto attho, tamatthaṃ pakāsento. **Sāhasikakammenā**ti ayuttena kammena. **Dhammena ca adhammena cā**ti dhammikena adhammikena ca. Ayoniso pavattaṃ bāhirakaṃ sandhāya codako **''katha''**ntiādimāha. Itaro nayidaṃ tādisaṃ attaparitāpanaṃ adhippetaṃ, atha kho yoniso pavattaṃ sāsanikamevāti dassento **''caturaṅgavīriyavasena cā''**ti āha. Tattha ''kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū''tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22.237; a. ni. 2.5) nayena vuttā sarīrenirapekkhavipassanāya ussukkāpanavasena pavattā vīriyabhāvanā ''caturaṅgavīriyavasenā''ti vuttā. Tathā abbhokāsikanesajjikatapādinissitāva kilesanimmathanayogyā vīriyabhāvanā **''dhutaṅgavasena cā''**ti vuttāti. Ariyamaggena nissesakilesānaṃ pajahanā **nijjarā**. Sā ca attapaccakkhatāya sandiṭṭhikā tiṇṇaṃ mūlakilesānaṃ pajahanena **''tisso''**ti ca vuttā. Tenāha **''ekopī''**tiādi.

Rāsiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

**365**. ''Māyañcāhaṃ pajānāmī''ti vacanaṃ kāmaṃ tesaṃ māyāvībhāvadassanaparaṃ, bhagavato pana māyāsāṭheyyādikassa sabbassa pāpadhammassa bodhimūle eva setughāto, tasmā sabbaso pahīnamāyo, sabbaññutāya māyaṃ aññe ca ñeyye sabbaso jānāti. Tena vuttaṃ **''māyañcāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmī''**tiādi. **Māyañca pajānāmī**ti na kevalamahaṃ māyaṃ eva jānāmi, atha kho aññampi idañcidañca jānāmīti.

**Itthikāmehī**ti itthīhi ceva tadaññakāmehi ca. **Ekasmiṃ ṭhāne**ti ekasmiṃ padese. **Ekekasseva** āgantukassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Sattianurūpenā**ti vibhavasattianurūpena. **Balānurūpenā**ti parivārabalānurūpena. **Sattianurūpenā**ti vā saddhāsattianurūpena. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena. Dhammesu samādhi dasakusaladhammesu samādhānaṃ. Aggahitacittatā pariyuṭṭhakāritā. Tena lokiyasīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi ca vuttā. Tathā cāha – ''ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.369). Tattha patiṭṭhitassa upari kattabbaṃ dassetuṃ **''dhammasamādhismiṃ ṭhito''**tiādi vuttaṃ. **Ayaṃ paṭipadā**ti tassa kammaphalavādino satthu vacanaṃ sabbesañca ayaṃ mayhaṃ sīlasaṃvarabrahmavihārabhāvanāsaṅkhātāpaṭipadā anaparādhakatāya eva saṃvattati. **Jayaggāho**ti ubhayathāpi mayhaṃ kāci jāni natthi.

**Pañca dhammā dhammasamādhi nāma,** vipassanāmaggaphaladhammamattaṃ vā. Tatiyavikappe sīlādivisuddhiyā saddhiṃ brahmavihārā yathāvuttatividhadhammāvahattā **eva dhammasamādhi nāma. Pūrentassa uppannā cittekaggatā**ti vuttakhaṇikacittekaggatā. Sāpi cittassa samādhānato ''cittasamādhī''ti vuttā, tassa paṭipakkhaṃ vikkhambhantī samucchindantī ca hutvā pavattā yathāvuttasamādhi eva visesena **cittasamādhi** nāma.

Pāṭaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 9. Asaṅkhatasaṃyuttaṃ

### 1. Paṭhamavaggo

### 1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

**366-376**. **Asaṅkhata**nti na saṅkhataṃ hetupaccayeti. Tenāha **''akata''**nti. **Hitaṃ esantenā**ti mettāyantena. **Anukampamānenā**ti karuṇāyantena. **Upādāyā**ti ādiyitvāti ayamatthotiāha **''cittena pariggahetvā''**ti. **Aviparītadhammadesanā**ti aviparītadhammassa desanā, paṭipattimpi sāvakā viya garuko bhagavā. **Dāyajjaṃ** attano adhiṭṭhitaṃ niyyāteti.

Bhikkhāsampattikālādīnaṃ sattannaṃ sappāyānaṃ sampattiyā labbhanakāle. Vipattikāle pana ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Bhāriya**nti dukkhabahulatāya dāruṇaṃ. **Amhākaṃ santikā** laddhabbā. **Tumhākaṃ anusāsanī**ti tumhākaṃ dātabbā anusāsanī.

Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2. Dutiyavaggo

### 23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

**377-409**. Tattha ca natthi ettha taṇhāsaṅkhātaṃ nataṃ, natthi etasmiṃ vā adhigate puggalabhāvoti **anataṃ. Anāsava**nti etthāpi eseva nayo. Saccadhammatāya **saccaṃ**. Vaṭṭadukkhato pārametīti **pāraṃ. Saṇhaṭṭhenā**ti sukhumaṭṭhena nipuṇaṃ. Tato eva **duddasatāya. Ajajjaraṃ** niccasabhāvattā. Natthi etassa nidassananti vā **anidassanaṃ**. Etasmiṃ adhigate natthi saṃsāre. Papañcanti vā **nippapañcaṃ**.

Etasmiṃ adhigate puggalassa maraṇaṃ natthīti vā **amataṃ**. Atappakaṭṭhena vā **paṇītaṃ**. Sukhahetutāya vā **sivaṃ**. Taṇhā khīyanti etthāti **taṇhakkhayaṃ**.

Aññassa tādisassa abhāvato vimhāpanīyatāya **abhūtamevā**ti. Kutoci paccayato anibbattameva hutvā **bhūtaṃ** vijjamānaṃ. Tenāha **''ajātaṃ hutvā atthī''**ti. Natthi ettha dukkhanti niddukkhaṃ, tassa bhāvo **niddukkhattaṃ**. Tasmā **anītikaṃ** ītirahitaṃ. Vānaṃ vuccati taṇhā, tadabhāvena **nibbānaṃ**. Byābajjhaṃ vuccati dukkhaṃ, tadabhāvena **abyābajjhaṃ**. Paramatthato saccato suddhibhāvena. Kāmā eva puthujjanehi allīyitabbato **ālayā**. Esa nayo sesesupi. **Patiṭṭhaṭṭhenā**ti patiṭṭhābhāvena vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ dīpasadisaṃ oghehi anajjhottharaṇīyattā. **Allīyitabbayuttaṭṭhenā**ti allīyituṃ arahabhāvato. **Tāyanaṭṭhenā**ti saparatāyanaṭṭhena. **Bhayasaraṇaṭṭhenā**ti bhayassa hiṃsanaṭṭhena. **Seṭṭhaṃ** uttamaṃ. **Gatī**ti gandhabbaṭṭhānaṃ.

Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

## 10. Abyākatasaṃyuttaṃ

### 1. Khemāsuttavaṇṇanā

**410**. **Bimbisārassa upāsikā**ti bimbisārassa orodhabhūtā upāsikā. **Paṇḍiccaṃ** sikkhitabhāvena. **Veyyattiyaṃ** visāradabhāvena. **Visāradā** nāma tihetukapaṭisandhisiddhasābhāvikapaññā, tāya samannāgatā.

**Acchiddakagaṇanāya kusalo**ti navantagaṇanāya kusalo. **Aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo**ti aṅgulikāya eva gaṇanāya kusalo seyyathāpi pādasikā. **Piṇḍagaṇanāyā**ti saṅkalanapaṭuppannakārino piṇḍavasena gaṇanā. **Tathāgato**ti khīṇāsavo, tathāgataṃ sandhāya pucchatīti khīṇāsavoti cassa arahattaphalavasibhāvitakhandhe upādāya ayaṃ paññatti hoti. Tesu khandhesu sati khīṇāsavā

sattasaṅkhātā hontīti vohārena paññapetuṃ sakkā bhaveyya, asantesu na sakkā, tasmā paraṃ maraṇāti vuttattā tesaṃ abhāvā **‘‘abyākatameta’’**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ abhāvato ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti puṭṭhāya ‘‘āmā’’ti paṭijānitabbā siyā, taṃ pana sattasaṅkhātassa pucchitattā na paṭiññātanti daṭṭhabbaṃ. **Yena rūpenā**ti sattatathāgate vuttarūpaṃ sabbaññutathāgate paṭikkhipituṃ **‘‘taṃ rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. **Yaṃ upādāyā**ti yaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. **Tadabhāvenā**ti tassa khandhapañcakassa abhāvena. **Tassā paññattiyā**ti sattapaññattiyā abhāvaṃ. Niruddhaṃ na nidasseti.

Khemāya theriyā vuttaṃ paṭhamaṃ suttaṃ bhagavato seṭṭhatthadīpanato aggapadāvacaraṃva hotīti vuttaṃ **‘‘aggapadasmi’’**nti.

Khemāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 2. Anurādhasuttavaṇṇanā

**411**. **Idha** saḷāyatanavagge saṅgāyanavasena saṅgītikārehi vuttaṃ.

### 3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

**412-417**. **Rūpamatta**nti ettha **matta**-saddo visesanivattiattho. Ko pana so visesoti? Yo bāhiraparikappito idha tathāgatoti vuccamāno attā. **Anupalabbhiyasabhāvo**ti anupalabbhiyattā.

Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

### 9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

**418**. **Nānāvidha**nti taṃtaṃdiṭṭhivādapaṭisaṃyuttaṃ aññampi vā nānāvidhaṃ tiracchānakathaṃ. Bahūnaṃ kutūhaluppattiṭṭhānatoti yojanā. **Yāva ābhassarabrahmalokā gacchatī**ti agginā kappavuṭṭhānakāle gacchati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Imañca kāya**nti imaṃ rūpakāyaṃ. **Cuticittena nikkhipatī**ti cuticittena bhijjamānena nikkhipati. Cuticittassa hi oraṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ kammajarūpaṃ cuticittena saddhiṃ nirujjhati, tato paraṃ kammajarūpaṃ na uppajjati. Yadi uppajjeyya, maraṇaṃ na siyā, cuticittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, āhārajassa ca asambhavo eva, utujaṃ pana vattateva. Yasmā paṭisandhikkhaṇe satto aññataraṇāya upapajjati nāma, cutikkhaṇe paṭisandhicittaṃ aladdhaṃ aññataraṇāya, tasmā vuttaṃ **‘‘cutikkhaṇe…pe… hotī’’**ti.

Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 10. Ānandasuttavaṇṇanā

**419**. **Tesaṃ laddhiyā**ti tesaṃ sassatavādānaṃ laddhiyā saddhiṃ **etaṃ** ‘‘atthattā’’ti vacanaṃ ekaṃ abhavissa. Tato eva anulomaṃ taṃ nābhavissa ñāṇassāti asāraṃ etanti adhippāyo. **Api nu metassā**ti me etassa anattāti vipassanāñāṇassa anulomaṃ api nu abhavissa, vilomakameva tassa siyāti attho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

### 11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

**420**. Yassapa’ssāti pāṭhassa ayaṃ piṇḍattho ‘‘āvuso’’tiādi. Tatthāyaṃ sambandho – āvuso, yassapi puggalassa tīṇi vassāni vuṭṭho, ettakena kālena ‘‘hetumhi sati rūpītiādipaññāpanā hoti, asati na hotī’’ti ettakaṃ byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa puggalassa ettakameva bahu, ko pana vādo atikkante! Ito atikkante dhammadesanānaye vādoyeva vattabbameva natthīti therassa pañhabyākaraṇaṃ sutvā paribbājako

pītisomanassaṃ pavedesi.

Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.